

Visky Ferenc
FOGOLY VAGYOK

VISKY FERENC

Fogoly vagyok

70 történet a börtönről és a barátságról

KOINÓNIA
Kolozsvár, 2002

Válogatta, szerkesztette, az előszót írta
és a jegyzeteket készítette
VISKY ANDRÁS

© Koinónia, 2002

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
VISKY FERENC
Fogoly vagyok / Visky Ferenc. –
Kolozsvár [Cluj-Napoca]: Koinónia, 2002
p.; cm.
ISBN 973 8022 50 9
821.511.141-94

Előszó

A Példabeszédek könyve tanítása szerint: „Minden időben szeret, aki igaz barát, és testvérül születik a nyomorúság idejére.” Könyvünk egy partiumi református lelkész és egy bukaresti, zsidó származású, román lutheránus lelkész barátságát idézi fel, hetven történetben. Találkozásuk a „nyomorúság idején” jön létre, és „testvérül születnek” egymás számára a szigorúságáról, kifinomult kegyetlenkedéseiről hírhedté vált szamosújvári börtönben.

A magyarországi forradalom hatására a román hatóságok az egész országot átfogó tisztogatási akcióba kezdtek, amelynek során 1958-ban a fennálló hatalom megítélése szerint veszélyes elemeket, egyháziakat és világiakat egyaránt, főként értelmiségieket szigorított börtönbüntetésre vagy kényszermunkára ítélték. Sokak, így a könyvben szereplő Richard Wurmbrand számára is a kommunista hatalomátvételt követően az 1956-

os eseményekhez kapcsolódó koncepciós perek a második fogságot jelentették. A könyv szerzője közel 7 évet, Wurmbrand összesen 14 évet töltött börtönben, mindketten szigorított körülmények között, ami azt jelentette, hogy sokáig, a legutolsó hónapokban bekövetkezett viszonylagos enyhülésig nem hagyhatták el a cellájukat.

A könyv nem sorolható a hagyományos értelemben vett memoár műfajába. Mind a szerző, mind pedig a könyv „főszereplője”, jóllehet különböző tradíciókhoz kapcsolódva, közelebb áll az orális tradícióhoz, többre tartja az élő beszédet, mint az írottat, mert benne csodálatos titokzatossággal és tisztasággal testet ölt az isteni Szó, mintegy érzékelhetővé válik Isten jelenvalósága. A történet elmesélése, földidézése és továbbadása önmagában is szent cselekedetnek minősül; lejegyzése éppen ezért csak másodlagos értékkel bír. Elmesélni az egyszer megesett csodát az egyszeri isteni aktus megismétlése is egyszersmind, jótétemény, annak a ténynek az újraélése, amely a Láthatatlannak a láthatóba való belépését jelentette és jelenti. Az élő beszéd előnye az írott szóhoz képest minden bizonnyal ahhoz kapcsolódik, hogy a kinyilatkoztatás egyetlen Írást ismer, a Szentírást, ebből következően valóságos tettnek minősül az Írás eladdig ismeretlen és előzmény nélkülinek számító, a vakmerőségig elmenően bátor értelmezése is. Az Írás ugyanis, vallják mindketten, csak szigorúan önmagunkra értelmezve nyilat-

kozik meg, a lehető legkonkrétabban értelmezett jelenben, abban a „pillanatban”, amikor kiemelkedik a történelmi időből, és személyesen szólít meg. Ekkor élet fakad belőle, a szó sokkal inkább biológiai, semmint spirituális értelmében.

A szóbeli tradíció föléledése, a történetek rendkívüli elevensége a lelki ébredések, megújulások, a hívek legszemélyesebb életét átható változások korával esik egybe. Ezek a korok rendszerint a szakítópróbái az ortodox, a látható intézményi létet féltő történelmi egyházak és az „új nyelvet” beszélő, személyes hitet és szabadságot hangsúlyozó, az engedelmények nélküli non-kollaborációt hirdető, az egyházi-felekezeti hatalmi berendezkedést folyamatosan problematizáló, a szegénységet dicsőítő, a szenvedést ajándéknak tartó, a humort az élettelennek ítélt dogmatikus magatartással szembehelyező, az Írásban igen jártas és teológiailag rendszerint jól felkészült „eretnekek”, „kegyesek”, „renitensek” stb. kapcsolatának. Az „új nyelv” persze magát a réginek, a legrégebbinek, a forráshoz közel állónak tudja, a szóbeli jelleg pedig a halott ismerettel szemben a megélést hangsúlyozza.

Nem tarthatjuk véletlennek, hogy a könyv elbeszélései a haszid történetekkel állnak rokonságban – Richard Wurmbrand közvetlen módon, és a Bukovinából származó felesége révén is kapcsolódik ehhez a hagyományhoz –, és azt sem, hogy bizonyos történetek eleve ismerősökként,

„már hallottként” fognak visszaköszönni annak az olvasónak, aki a *Legenda aurea*t, az Assisi Szent Ferenchez kapcsolódó Fiorettit, Luther Márton Asztali beszélgetéseit vagy Szikszai György Mártírok oszlopát, nem utolsó sorban a Martin Buber gyűjtésében és átdolgozásában magyar nyelven is ismert Haszid történeteket olvasta vagy „hallotta”, prédikációkban, homíliákban, a mester és tanítvány viszonyára épülő különböző tanítási formákban. Richard Wurmbrandnak ugyan számos könyve jelent meg az emigrációban, egyik-másik a több milliós példányszámot is elérte, mindazonáltal ezek az írások inkább utólagosan lejegyzett beszédeknek, beszélgetéseknek hallott történetek egybeszerkesztésének tűnnek, semmint esztétikai értelemben vett írásműveknek. (Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy a '89 utáni román irodalom egyik legfontosabb nagyepikai teljesítményének tartott regénye a szóbeliség és az írásbeliség tünékeny metszéspontján jön létre: *Nicolae Steinhardt Jurnalul fericii* [*Napló a boldogságról*] című művéről van szó, amely a romániai börtönök, politikai foglyok világát dolgozza fel; Richard Wurmbrand egyik név szerinti szereplője is a könyvnek.) Wurmbrand egyébiránt metsző iróniával viszonyul saját könyveibe, a személyes találkozást és szóba állást mindig többre tartva a könyvnél.

Könyvünk történetei gyakran töredékek rekonstrukciói, beszámolók részletei, legtöbb esetben pe-

dig leírt visszaemlékezések kimetszett momentumai. A történetekhez kapcsolódó kommentárokat, utólagos értelmezéseket minden esetben elhagytuk, a pszichológiai magyarázatokat csak a legszükségesebb helyeken hagytuk meg. Egyetlen esetben, a szerző kívánságára, a történetet egy harmadik nézőpontból, korábban már publikált formájában közöljük. A kötet függelékében további támpontokat kínálunk a közreadott történetek értelmezéséhez.

A SZERKESZTŐ

„Emlékezzetek meg a foglyokról, mint fogolytársak...” – szól az apostoli tanítás. Wurmbrand Richárd 14 évi fogsága után is fogoly maradt, fogoly és fogolytárs. A romániai börtönökben is kettős fogságban élt, de az a fogság, amelyre a politikai rendszer kényszerítette, eltörpült a Világ Ura szeretetének a fogsága mellett. Fogolyként került börtönbe. „Fogoly vagyok az Úrban” – írja az apostol az efézusiaknak. Ez Richárdra is érvényes. Kavernája, csonttébécéje ellenére túlélte a náci, majd a sztálini évek üldöztetéseit. „És kimúlt, és szép öregségben halt meg, jó vénségben, betelve az étellel, és takarították az ő népéhez.”

Egybegyűjtött nép

Börtönveink kezdetén közös zárkában voltunk a többi politikai fogollyal, később azonban a lelkészeket mind összezárták, mert a legtöbben folytatták a lelkeszi munkát a foglyok között is.

Egyszer kinyílt az ajtó, és egy magas, csont és bőr férfit dobtak közénk. Körülnézett, majd félelem nélkül ezt mondta:

– Testvéreim, az Úr ismét egybegyűjti az ő népét.

Richárd Wurmbrand volt az. Nem csupán magasságával, hanem szellemi formátumával is nehezen illeszkedett kéznél levő sablonjainkba. Románia valamennyi nagyobb börtönét megismerte. Nem mindenki beszélt róla elismerően, de az vesse rá a dogmatika, a fajtság vagy bárminek a követ, aki végigjárta a börtö-

nők bugyrait Jilavától, Pitești-en át Szamosújvárig.

Vajon megvalósult-e Richárd próféciaja? Románok, magyarok, szászok, zsidók, zsidó-keresztények; reformátusok, ortodoxok, katolikusok, evangélikusok, görög-katolikusok, unitáriusok, kisebb felekezetek képviselői. Szerzetesek és világiak, a szamosújvári börtön régi szárnyának második emeletén, egy cellában. Soha jobb alkalom.

Az imádság háza, íme.

Két felirat

Az ötvenes években Szamosújvárra érkező rabokat a következő üdvözlő felirat fogadta:

AKIK ITT BELÉPTEK, HAGYJATOK FEL
MINDEN REMÉNNYEL!

Dante-idézet, a *Pokolból*. De ez mégiscsak az *Isteni színjáték* része.

Beljebb, a börtönné alakított Martinuzzi Fráter György, pálos szerzetes, nagyváradi püspök, Erdély helytartója 1542-ben épített, gyönyörű kastélyában egy másik feliratot olvashattunk, a főbejárat kövébe vésve:

DOMINUS ADIUTOR ET PROTECTOR MEUS
QUEM TIMEBO

Ez pedig azt jelenti: Az Úr az én segítségem és védelmezőm, kitől féljek?

Az első rögtönzött transzparens, a második
kőbe írt üzenet.

Isteni színjáték, valóban.

A könyves ember

A negyvenes évek elején lelkésztársaim arról számoltak be, hogy az Egyházak Világtanácsa szervezésében, Szinaján megrendezett nemzetközi konferencián feltűnt nekik egy magas, szikár, égő szemű zsidó férfi, aki Jézus tanítványának vallotta magát. Mindig nála volt egy hatalmas könyv, a Biblia, amely azonban igencsak különbözött a szokványos szentírástól, ugyanis minden lapja mellé még egy-két üres ívet fűzetett, ezek tele voltak jegyzetekkel, magyarázó szöveggel, beírásokkal. Betéve tudta a Bibliát, héberül és görögül is. Társaim, akikkel később ugyanabban a perben ítélték el bennünket, azt is megtudták felőle, hogy Bukarestben él, és egy zsidó-keresztény gyülekezet vezető lelkipásztora. A konferencia után mindjárt felkeresték fővárosi otthonában. Attól kezdve figyelemmel kísértem a különös

férfi további sorsát. Nem sokkal később, a második világháború után arról értesültem, hogy letartóztatták. Fölébredt bennem a vágy, hogy személyesen is megismerjem. Naponta kértem a Világ Urát, tegye lehetővé számomra a találkozást a könyves emberrel.

Isten meghallgatta a könyörgésemet.

A kapitalisták alkonya

Richárd élete egész idejében egyetlen kérdésre kereste a választ: Hogyan lehetne ő mindennek mindenné, hogy valakit megnyerjen annak, akihez ő is tartozott teljes szívéből, teljes lelkéből és minden erejével.

A lelkészek a szovjet rendszer elején egyre nehezebb körülmények között folytathatták mindennapi szolgálatukat. Richárd nem szűnő energiával kereste a módját annak, hogy a kommunista cenzúra éberségét kijátszva megjelenhesse írásait.

Egyik könyve a következő címmel jött ki a nyomdából: *Krisztus kiveri a templomból a kapitalistákat*. A színes borító megkapóan ábrázolta az evangéliumi jelenetet, a kor követelményeihez igazítva. Vették a könyvet, hívők, hitetlenek egyaránt. Csakhogy mire a gyanútlan olvasó az írás végére ért, kiderült számára,

hogy a szegények és kisémmizettek ügyét fölkaroló Krisztus már a kommunistákat is kiveri a templomból, sőt még a keresztényeket is kiűzi korbácsával, mert mi mindnyájan meggyaláztuk és gyalázzuk Isten templomát.

Mintba

„Tarts velem, Uram, amint én veled tartanék, ha a Te helyedben lennék, amint Te az én helyemben vagy!” Ezt imádkozom én is, az egykori francia katonával. Az ő helyzete, és az én helyzetem. A börtönben megismerem a románokat. Hónapokon át alszom egy ágyban, lábtól Darabán görög-katolikus pappal. Gyakran arra ébredek, hogy takargatja a lábamat, ne hogy megfázzam.

A szenvedés addig nehéz, amíg értelmetlen. A szenvedés nyilvánvalóvá teszi, hogy Isten nem játszik velünk, és nemcsak megváltásunkat, hanem megszentelődésünket is halálos komolyan veszi (Barth). A megigazítás: életünk; a megszentelődés: halálunk.

„Ezután tehát azok is, akiknek van feleségük, úgy éljenek, mintha nem volna, és akik sírnak, mintha nem sírnának, akik pedig örülnek, mintha nem örülnének, akik vásárolnak valamit, mintha nem volna az övék, és akik a világ javaival élnek, mintha nem élnének vele, mert e világ arculata elmúlik.” És folytathatjuk: akik börtönben vannak, mintha szabadok volnának, mert elmúlik a világ vasrácsos ábrázata is.

A szabad „mintha-állapot” emberi erőből, önszuggesztióból meg nem valósítható. Istennek ajándéka ez. És akkor, amikor ebben az ajándékban részesülünk, még az öröm is átjár bennünket. Jézus azt ígérte tanítványainak, hogy „a ti örömtöket senki tőletek el nem veszi”. Nem azt mondta, hogy nem is akarja elvenni. Sőt, mindent megtesz, hogy elvegye. De nem fog sikerülni neki.

Az öreg Haydnt megkérdezték: – Miért olyan vígak a melódiái?

Ő így felelt: – Mert valahányszor Istenre gondolok, az öröm betölt.

Aki nem hisz a csodában, az nem reális ember.

A börtönben is vannak helyzetek, amikor Istent sem értjük. Hogyan is érthetném azt, akit csak a hitünkkel foghatunk fel. De ott, ahol

nem értünk, még mindig van egy lehetőségünk. Az, hogy imádjuk.

Legyőzni a félelmet – de hogyan? Itt vannak a rácson túl azok, aki folyamatosan fenyegetnek: kezükben van az életünk.

A félelem ellenszere a szeretet, nincs más út.

Szabad a mi ellenségeinket is szeretni.

Akit szeretünk, attól nem félhetünk.

A félelem az ember átka (Dosztojevszkij).

Belszár lakomája

A kommunizmus Románia szovjet megszállásának kezdetén igyekezett növelni és megszilárdítani politikai befolyását. 1949-ben, a Nagy Nemzetgyűlés* nagytermébe az ország összes egyházi vezetőit meghívták tanácskozásra. Pátriárkának, metropolitáknak, püspököknek, a protestáns kisegyházak vezetőinek kötelezően jelen kellett lenniük. A felszólalók óriás méretű Sztálin kép alatt biztosították a legmesszebb menő lojalitásukról az új politikai rendszert. Egymást túllícitálva magasztalták a nagy Sztálint, lelkesen dicsérték – mint Dániel próféta idején, Belszár király nagy lakomáján – az új arany és ezüst, réz, vas, fa és kő isteneket. Még a jeruzsálemi templomból elrabolt arany és ezüst edényeket, az evangélium

* A volt Román Kommunista Párt törvényhozó testülete.

legszentebb locusait is előhozták, hogy minél teljesebben záporozhassanak a hűségnyilatkozatok: a szovjet rendszer, hirdették a bukaresti nagy lakomán, mindenestől fogva bibliai, mert megvalósítja Isten országát, amit már Keresztelő János, és maga az Isten Fia is bejelentett kétezer évvel ezelőtt. A sarló és a kalapács árnyéka rávetült a golgotai keresztre. Az ország minden kereszténye vezető papjainak szájából, egyenes rádióközvetítés útján értesülhetett arról, hogy az osztálytalan társadalom maga az Isten országa. A nagy és dicsőséges Sztálin elvtárs, valamint a párt és a munkáosztály jóvoltából megvalósult az emberiség ősi óhaja, a paradicsom, minden ember egyenlősége. Elközelgett a kapitalisták, a tőkés kizsákmányolók hatalma megdöntésének ideje, föl hát teljes egységben, mert még egy kevés idő, és berekesztetik a pokol kapuja!

Ott ült a teremben Richárd is, vele együtt a felesége, Sabina asszony. Szótlanul hallgatták a lendületes szóáradatot. Sabina asszony szólt meg elsőnek:

– Richárd, meddig tűröd még Krisztus arcának meggyaláztatását?

– Ha felszólalok, többé nem lesz férjed – válaszolta Richárd.

– Nekem nem is kell gyáva férj – vágta rá azonnal az asszony.

Richárd felállt, kiment a mikrofon elé, és megvallotta Jézus Krisztus nevét, akit egyedül illet minden dicséret, dicsőség és magasztalás, mennyen és földön.

Amikor elhallgatott, pillanatokig óriási csend lett. Utána nagy zavarodottság támadt, kikapcsolták a mikrofont, nehogy folytassa a beszédet, a rádióközvetítés ügyetlenül megszakadt.

Magam is hallgattam az adást kristálydetektoros rádiómmal. Bár a közvetítést abbahagyták, egy pillanatig még hallható volt a nagy zaj, a több mint négyezer egyházi vezető sietős és zagyva elhatárolódása a vakmerő férfitől.

Gyertyák

A szamosújvári börtönünk a város régi temetőjének tőszomszédságában van. A hitben nagyobb testvéreink, a zsidók, a temetőt az élők házának nevezik. A város lakói időnként a régi temetőbe is temetkeztek. A temetési szertartást vagy az igehirdetéseket nem hallottuk ugyan, de a gyülekezet énekét igen. Egyszer a Jób szavait ismétlő ének hangjai jutottak fel hozzám:

*Tudom, az én Megváltóm él,
Hajléka készen vár reám...*

Halottak napján sok-sok apró gyertyaláng üzenete: A halál biztos, az órája bizonytalan. Nem halunk meg egészen!

Még az árok is tele volt rakva égő gyertyákkal.

Legendák és mesék

A tárgyaláson Richárd a következőket mondta:

– Bíró úr, ha kötéllel a nyakamban a bitófa alatt fogok állni, kérem, fogja meg a pulzusomat, s ha a normálisnál gyorsabban ver, ne higgyen a bizonyágtételemnék.

Huszonöt évet kapott. A következő besorolás már a halálos ítélet lett volna.

A következő történetet a börtönben hallottam Richárdtól:

A szovjet hatalom bíróság elé állít egy rabbit. Ügyvédje a következőképpen védi: – Védencem a szegények megsegítésére pénzdományokat gyűjtött. Egyszer egy tolvaj kikapta a kezéből az összegyűjtött pénzt tartalmazó zacskót, és futásnak eredt. A rabbi futott utána, és kétségbeesetten így kiáltott: – Nem loptad, én adtam neked! Mikor megkérdezték,

miért tette ezt, ahelyett hogy rendőr után kiáltott volna, a szent életű rabbi így válaszolt: – Azért, mert az özvegyek és árvák megkárosítása égbekiáltó bűn, s arra alig-alig van bocsánat.

A bíró megkérdezte az ügyvédet: – És ön, ügyvéd elvtárs, elhiszi ezt a mesét? Az ügyvéd így válaszolt: – Nem, nem hiszem én sem, nyilvánvalóan kitalációval van dolgunk. De hogy van az, bíró elvtárs, hogy sem rólam és sem önről nem keringenek ilyen legendák?

Sabina asszonyról is ismerek egy hasonló történetet.

Sabina összeszedett Bukarest egyik hírhedt utcájáról egy lányt, és Richárddal egyetértésben befogadta a lakásukba. A lány egy ideig segített a konyhán és a takarításban, de néhány hét után megszökött. Mindent elvitt a házból, amit tudott. Hónapok múlva ismét szembetalálkoztak a védencükkel. Sabina, akit a férje Bincinek szólított, meglátta a lányon saját ruháját és cipőjét. Köszönt a lánynak, majd mielőtt a lány megszólalhatott volna, ezt mondta neki: – Nem loptad a ruhámat, én adtam neked.

Követség láncok között

Amikor az ítélelhirdetés után rámszegecselik a vasat, számomra is váratlanul sími kezdek. Mióta letartóztattak, először. A mellettem álló őr, egy tiszta arcú székelly fiú, suttogva kérdezi, leplezetlen csodálkozással:

– Minek örül?

– Eszembe jutott – felelem –, amit az apostol ír az efézusiakhoz: „követséget viselek láncok között.”

Nem szól semmit. Fölteszi rám a sötét szemüveget, érzéssel megfogja a karomat, és visszavezet a cellámba.

Egy éjszaka a láncokkal, az első. Azután még számolatlanul sok.

Másnap bevonatnak és Szamosújvárra szállítanak.

Zsaluk

A börtön vasrácsos ablakait kívülről fazsalukkal látták el. Ezekkel nem lett biztonságosabb a börtön, viszont sötétebbek és levegőtlenebbek lettek a cellák. A napfény nem hatolhatott be, éjjel-nappal égő villanykörtek szórták a fényt. A zsaluk mozdulatlan lapjai csak fölfelé engedtek némi kitekintést: a fákra, a füvekre, az égre – a kint levő járókelőkre semmiképpen.

Valaki, talán Szilágyi Sándor azt mondta: – Ez az a hely, ahol megérthetjük a zsoltár szavait: szemeinket az égre emelhetjük, ahonnan jön a mi segítségünk.

A besúgó és a pap

A diktatúrában – tanította Richárd – a börtön a legtisztességesebb hely. Jó helyen vagyunk, vigasztalta a papokat, és ha kikíváncozunk innen, harcoljunk ez ellen a kísértés ellen. Amikor pedig esetleg kiszabadulunk, ne feledkezzünk meg arról, hogy mi itt igazán szabadok voltunk. Majd elmondott egy történetet, amely a Szovjetunióban játszódott le, a nagy tisztogatások idején:

Egy sokgyermekes, szerencsétlen ember meggyóna papjának, hogy ő a besúgója, és mivel pénzt is kap szolgálataiért, folytatni kénytelen, amit már hosszú ideje tesz. A pap felszabadította őt a további besúgásra. Rövid idő után a papot kivégezték.

A császárnak, ami a császáré

A keresztény kompromisszum *locusaként* emlegetett igét: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré” Richárd gyakran magyarázta a börtönben. Legyen a császáré az adópénz, de semmi köze nincs az adózóhoz – vallotta Richárd. Az adózó az Istené, és övé maga a császár is, ő sem pusztán az önmagáé. A császár egyetlen fát nem ültetett Izraelben, de ette azok gyümölcsét, sőt prédálta udvartartásával és hadi gépezetével együtt. Mi hát a császáré? Nemcsak a dénár az övé, hanem a szó is, Jézus szava, amit ő a pénz mellé tett: „Istennek is, ami az Istené.” Amiből pedig az következik, hogy a császár nem isten. Nem *Dominus*, nem *Deus*, nem *Salvator*. Császárként is csak ember.

Nem az a baj, hogy megadjuk neki azt, ami jár neki; hanem hogy nem kapja meg tőlünk azt is, ami még neki jár: az isteni szót, amely

A besúgó és a pap

A diktatúrában – tanította Richárd – a börtön a legtisztességesebb hely. Jó helyen vagyunk, vigasztalta a papokat, és ha kikíváncozunk innen, harcoljunk ez ellen a kísértés ellen. Amikor pedig esetleg kiszabadulunk, ne feledkezzünk meg arról, hogy mi itt igazán szabadok voltunk. Majd elmondott egy történetet, amely a Szovjetunióban játszódott le, a nagy tisztogatások idején:

Egy sokgyermekes, szerencsétlen ember meggyóna papjának, hogy ő a besúgója, és mivel pénzt is kap szolgálataiért, folytatni kénytelen, amit már hosszú ideje tesz. A pap felszabadította őt a további besúgásra. Rövid idő után a papot kivégezték.

A császárnak, ami a császáré

A keresztény kompromisszum *locusaként* emlegetett igét: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré” Richárd gyakran magyarázta a börtönben. Legyen a császáré az adópénz, de semmi köze nincs az adózóhoz – vallotta Richárd. Az adózó az Istené, és övé maga a császár is, ő sem pusztán az önmagáé. A császár egyetlen fát nem ültetett Izraelben, de ette azok gyümölcsét, sőt prédálta udvartartásával és hadi gépezetével együtt. Mi hát a császáré? Nemcsak a dénár az övé, hanem a szó is, Jézus szava, amit ő a pénz mellé tett: „Istennek is, ami az Istené.” Amiből pedig az következik, hogy a császár nem isten. Nem *Dominus*, nem *Deus*, nem *Salvator*. Császárként is csak ember.

Nem az a baj, hogy megadjuk neki azt, ami jár neki; hanem hogy nem kapja meg tőlünk azt is, ami még neki jár: az isteni szót, amely

tett is, és amely a szabadságunk biztosítója a bennünket kisajátító hatalmi rendszerben.

Az egyház gyávaságból hallgatja el az „is”-t, amivel pedig megtagadhatná a kisajátított hatalmat.

Mi hát a császáré? Ekkor Richárd egy rúgással mutatta be, mi jár valóban az önmagát istenítő hatalmasságnak.

Bűnvallás és feloldozás

Cellánkba egyetlen olyan fogoly került, aki korábban nem lelkész volt. Egy szem közbűntényes a politikaiak között: így hát őt nevezték ki szobafőnöknek. Az is feladatai közé tartozott, hogy megfigyeljen minket, és szállítsa a híreket rólunk azoknak, akik a fogság alatt sem szűntek meg kihallgatásokkal, megaláztatásokkal gyötörni bennünket. Láthatóan élvezte a főnökséget, és mindenről, ami a cellában történt, értesítette megbízóit. Mindenki megvetette, senki sem állt szóba vele. Én nem voltam hajlandó lemondani róla, többször kíséreltettem arra, hogy közelebb kerüljek a lelke legmélyén rejtő emberhez. Barátságunk nem sokáig tartott.

A börtönélet iratlan szabálya a „segíts magadon”. A foglyok a lepedőkből, párnahuza-
tokból lehasított keskeny csíkokkal foldozták

meg rongyos fehérneműiket, szétmálló szvet-
tereiket. Persze szigorúan tiltották ezt az eljá-
rást, de nem nagyon tudták megakadályozni,
mert nehezen volt ellenőrizhető. Én olyan jó
fiú voltam, hogy soha nem vetemedtem a lo-
pás szörnyű bűnének előre megfontolt vég-
hezvitelére. Egyszer azonban a szükség rávitt
arra, hogy engedjek a kísértésnek.

Egy senki által nem használt párnahuzatból
elcsentem pár centit, foltnak. Szobafőnök ba-
rátom, akit szorgalmasan lelkigondoztam, va-
lahogy rajtakapott. Reméltem tőle némi kímé-
letet, csak hogy ő nagy halat fogott, és esze ágá-
ban sem volt visszaengedni. 70–80 lelkész előtt
kihirdette: – A szenteskedő Visky meglopta az
államot, ezért elnyeri méltó büntetését.

Nem a magánzárkától ijedtem meg, inkább
az gyötört rettenetesen, hogy gyalázatot hoz-
tam az Úr nevére. A halált is szívesebben elvi-
seltem volna. Kétségbeesve fohászkoztam:
„Uram, ölj meg engem! Bemocskoltam neve-
det annyi ember előtt, akik tőlem is hallottak
felőled...” Csupa bűnbánat és halálvágy let-
tem egyszerre. Legnehezebben a testvéreim
előtt hordoztam a szégyenemet: egy cellában
voltam hozzám közel álló lelkészekkel, három
teológus diákkal, egy unitárius esperessel, sőt
teológiai professzorokkal is.

Vergődő lelkiállapotomban bűnvallásra szán-
tam el magam: odamentem Richárdhoz, hogy
gyógyulást találjak a lelkemnek. Elsírtam előt-
te a bűnömet, és vártam a felülről való bocsá-
nat kihirdetését. Richárd nem sokáig váratott
magára, ezt mondta:

– A hatóság elragadott a családotól, min-
denedet elvette, megfosztott szabadságodtól,
22 évi kényszermunkára és szigorított börtön-
re ítélte, és te most itt mindenkinek a szeme
láttára egy rongyszalagért vagy bánatos. Az
nem fáj, hogy emberek mennek kárhozatba
miattad, és nem hallják tőled a szabadítás
evangéliumát? Hamis bűnbánat gyötör! Az egész
huzatot el kellett volna lopnod és megosztá-
nod másokkal! Amiatt bánkódj, hogy nem ezt
tetted!

Akkor értettem meg Ágostont: csalóka bűn-
bánat az, amikor nem a bűn fáj, amit Isten
ellen követtünk el, hanem leleplezett hiúsá-
gunk és nagyra tartott kegyeskedésünk sérül.

Ismét

Nyolc év börtön után, 1956-ban váratlanul szabadon engedték a csont-bőr embert. Szabadulása napján ott folytatta, ahol abbahagyta. Testvérei a hitben arra intették, hogy vigyázzon, különösképpen gonoszak az idők, ismét le fogják tartóztatni, ha nem áll le.

– Hát ez az – mondta Richárd. – Azért megyek szolgálni, mert ismét letartóztatnak.

Fogoly voltam, és meglátogattatok

Jakab Sándor, Kiss Sándor egyházunk presbiterei és gondnokai voltak. Élő szentírásokként voltak jelen közöttünk. Amikor kivitték őket a Duna-csatorna építéséhez, segítettek a nehéz földmunkához nem szokott rabtársaikon, hogy azok is megkapják a napi élelmiszeradagot, akik nem tudták teljesíteni a normát.

Együtt ítélték el bennünket.

A tanítványból mester lesz, a mesterből tanítvány.

Fogd meg a fülem

A nagyváradi csoportban ítétek el. Lelkészek négyen voltunk: Szilágyi Sándor, Dézsi Zoltán, Karczagi Sándor és magam. Nagyon különbözőek, de a különbséget a megkülönböztető és összekötő kegyelmi ajándékok jelentették. Nélkülük nem élhettem volna túl a szenvedéseket. Engem gyakran kerülgetett a halál: súlyos vérszegénység, szédülés, ájulás. Ők megfellebbezték a halált, és rendre visszaimádkoztak az életbe. Bádogtányéromba a magukéból az enyémbé csempészték, ha né tán volt mit: krumplit, szalonnadarabkát, egyebeket, amikről nehezen volt megállapítható a származásuk. Erőszakoskodók voltak, a szeretet nevében meghalni sem hagyták az embert.

Nyolc hónapon át Nagyváradon, ugyanabban a cellában, a négyszemélyesben, nyolcan-

tizen is elfértünk. A közös áhítat (Szentírás nélkül), az ima tartotta bennünk az életet.

„Milyen jó és milyen gyönyörűséges, amikor együtt laknak az atyafiak!” – énekli a zsoltáros. A börtönben fokozottan szükségem van az atyafira. Saját magamtól is óvna, mert – Szent Ágoston szavaival – nagy mélység önmagának az ember. A jó kedélyű Néri Fülöp mondogatta gyakran: „Fogd meg a fülem, Istenem, mert eladlak, mint Júdás!”

Köszönöm neked Istenem, azokat, akik megráncigálták a fületem.

Házam népe

Egy hangya az ablakpárkányomon. Megosztom vele a kenyereimet, és ő hálásan cipeli társainak a nálánál súlyosabb terhet. Eltűnik egy apró részben. De kiszórtatva társait is a cellába csalogatja. Boldog az a szolga, aki kiadja ételmét háza népének a maga idejében, ötlük fel bennem az evangéliumi tanítás.

Gyertek, gyertek, házam népe.

Jönnék; számítnék egymásra.

Minden tiértetek van, mondja Jézus.

Én, Ő és a Másik

Isten *ani hunak* nevezi magát. Ebben a szókapcsolatban, *ani hu*, benne van a harmadik személy, az Ő is. Jelentése: ÉnŐ. Mert: *echad* és nem *jachid*. Ebben az értelmezésben a ki nyilatkoztatás nyelvtani alapot ad az egységre: Ő mibennünk, mi Őbenne. Jézus főpapi imájában is megtaláljuk ezt az értelmezést: „Én őbennük, és te énbennem: hogy tökéletesen eggyé legyenek.” Így tanította Richárd.

A közös fogságunk idején a papok cellájában sokáig ketten aludtunk egy ágyban. Richárd emlékeztetett bennünket a Máté evangéliumának az utolsó időkről szóló fejezetére, legfőképpen azokra a versekre, ahol ezt olvassuk: „az egyik felvétetik, a másik otthagytatik.” Elmondta, hogy ennek a jelentése, az Újszövetség héber fordítása szerint, a következő: az az

egyik „vétetik fel”, aki nemcsak egy, egy Ego, egyetlen személy, hanem akiben jelen van a Másik is. Csak azt veszi magához az Úr. Az „otthagytatik” ítélete az Egóra vonatkozik, az önző egyre, aki nem ismer Másikat.

A vesztesek

Itt vannak azok, akiket a történelmi egyházak nagymellényű képviselői egyszerűen leszektáztak. Az ember megítélésében nem mindig a helyes tan az igazi mérték.

Fiatal székelyek, Jehova tanúi. Nem vitatkozni kell velük, hanem azt a kérdést föltenni, hogyan lettek ezekből a székely katolikusokból vagy reformátusokból jehovisták. Vannak köztük olyanok, akik már harmadik alkalommal kerültek a börtönbe, mert semmilyen módon, még a legalapvetőbb szinten sem akartak együttműködni a rendszerrel.

Miért kellene megvetni azokat az adventistákat, akik szombaton nem hajlandók dolgozni, mialatt a győzelmet győzelemre halmozó kollektív gazdaságok idején papok vezényelik a nyáját a vasárnapi betakarítási munkára. Sem a verés, sem a magánzárka, sem a ki-

éheztetés nem ingatja meg őket a hitükben. A Gulágon meztelenre vetkőztetnek egyet, az őt beelölki a tövises bokorba, de a férfi akkor sem hajlandó a földdel megrakott talicskát szombatnapon tolni.

Volt egy székelyföldi csoport, amelynek a tagjai nem írtak alá egyetlen egy hivatalos iratot sem. Nem kellett nekik a születési, a házassági, a személyazonossági igazolvány sem. A kihallgatási jegyzőkönyvek aláírását is kerekken megtagadták, nehogy magukhoz vegyék a Sátán bélyegét. Még a börtönből való szabadulási levelet sem írták alá. Inkább a börtönben maradtak volna, vagy akár fejbe lövették volna magukat. Ők voltak az egyetlenek, akiket erőszakkal hoztak be, és erőszakkal dobtak ki a börtönből.

Vajon nem vár-e bennünket sok meglepetés a mennyben?

– Tudja – mondta az egyikük –, bármilyen rendszer is volt, mindig a vesztesek oldalán álltam.

„Nem mindenki van a látható egyházban, akit Isten magának elválasztott” – írták a Debrecen-Egervölgyi Hitvallás szerzői 1562-ben.

Dohány

Richárd nem tűrte a gyülekezetben az elvakult törvényeskedést. Egyszer azt jelentették neki, hogy az egyik atyafiról kitudódott, titokban dohányzik, márpedig ebben a gyülekezetben ez nem szokás. Az egyházközség presbitériuma tüstént össze is gyűlt, és úgy döntött, kizárják a férfit. Mielőtt még a határozatot meghozták volna, a vétkezt is beidéztek. Amikor a meghallgatás elkezdődött, Richárd elővett egy csomag cigarettát, nagy komótosan rágyújtott, és a gyülekezet véneinek ámulatára fújni kezdte a füstöt. A kizárásból semmi sem lett.*

* A történet másik változata szerint a presbiterek előtt álló férfi hangosan sírni kezdett.

Ma, ha az ő szavát halljátok

Richárd és Binci megpillantottak az út túloldalán egy nagyon öreg, hosszú szakállú, botra támaszkodó zsidó embert. Sabina nőgatni kezdte a férjét:

– Richárd, láthatod, nem sok lehet hátra ennek az embernek, menj át, és beszélj neki a Messiásról.

Richárd szó nélkül engedelmeskedett, odalépett az öreghez, és így szólt hozzá:

– Tudja-e bátyám, hogy megérkezett a Messiás?

Az öreg arca felragyogott:

– Hol van? Úgy vártam, szeretnék találkozni veled!

Richárd meghívta az embert magához, hogy beszéljen neki a Messiásról, aki ígérete szerint meglátogatta az ő népét, de az öreg vonakodott:

– Ma még nem mehetek – mondta. – Tudod, fiam, holnap van az engesztelés ünnepe, a jóm kipúr*. Én koldus vagyok, a jómódú zsidók könyörületéből élek, akik ezen az ünnepen ellátnak pénzadománnyal. Most nincs időm, de az ünnep után feltétlenül elmegyek hozzád.

Richárd próbálta meggyőzni az öreget, ne halogassa a találkozást, ki tudja, lesz-e még alkalma rá. Az idős férfi makacsul ellenkezett. Akkor megkérdezte tőle:

– Mennyi szokott összegyűlni ilyenkor, az engesztelés ünnepén, és az mennyi ideig elég neked?

Az öreg megnevezte az igen jelentős összeget, mire Richárd:

– Hiszi-e, bátyám, hogy a világot az Örökkévaló teremtette, és övé az ezüst és az arany és a földnek teljessége?

Az öreg nem késlekedett a válasszal:

– Hát már hogyan hinném, fiam?

– Ha hiszi, akkor azt is elhiszi, hogy ez a gazdag Isten tud magának ugyanannyit adni, sőt még többet, mint gazdag hittársai jóm kipúrkor.

* Az engesztelés napja, zsidó vallási ünnep. Ezt a napot a böjtnek, imának és a múlt bűneiért való vezeklésnek szentelik.

Hallgatás volt erre a válasz. A férfi kitartott a gazdagok ünnepi adománya mellett.

Alig telt el néhány nap, sürgősen hívták Richárdot az öreghez. Mikor odaért, gyászének hangját hallotta kiszűrődni a házból. Az öreggel már nem tudott szóba állni.

A püspök és a papja

Richárd beállított a szebeni szász, evangélikus püspökhöz, bűnvallomás végett. Szorongva lépett be irodájába. A püspök kitörő örömmel fogadta, felállt a helyéről, és azt mondta neki:

– De jó, hogy jöttél, Richárd, súlyos vétek terhel, meg szeretném vallani neked.

A püspök ugyanazokat a bűnöket sorolta, mint amiket Richárd készült elmondani neki.

Senki

A szovjet megszállásra Richárd gyülekezete igyekezett előre felkészülni. Orosz nyelvű Bibliákat és röplapokat készítettek elő, hogy a katonák között osztothassák. A sok nyelvet bíró Richárd oroszul is jól beszélt. A háború utolsó szakaszában, majd azt követően az istentiszteleti alkalmaikon orosz katonák is megfordultak, az iratok kitartó és bátor terjesztésének köszönhetően.

Az egyik katona – nevezzük Ivánnak – rövid időn belül elmélyült hitről és bölcsességről tett tanúbizonyságot. Szorgalmasan olvasta a Szentírást, és az újhitű sodró buzgalmával ragaszkodott lelkipásztorához. Egyszer Richárd megkérdezte tőle:

– Iván, mit tartasz felőlem?

Iván így válaszolt:

– Éppen ma olvastam az Írásból Pál apostol

szavait: „Hát ki az az Apollós, és ki az a Pál? Szolgák csupán, akik által hívókké lettetek... Én ültettem, Apollós öntözte, de a növekedést az Isten adta. Úgyhogy az sem számít, aki ültet, az sem, aki öntöz...” Ha ők nem számítanak – folytatta a katona –, akkor senkik. Ha pedig Pál is, és Apollós is senki, mi mást gondolhatnék az én atyámfia felől?

– Iván, te rövid idő alatt felnőtt hívővé váltál – mondta Richárd, és megölelte nagykorú gyermekét.

A másik szék

Egy Nagyvárad környéki fiatal lelkész mesélte:

Egyszer felkereste Richárdot, hogy lelki terheit megossza vele. Richárd íróasztala mögött ült, előtte két üres szék volt. Helyet kínálta vendégét. Amint a fiatal kolléga elfoglalta az egyik széket, rászólt:

– Nem látod, hogy már ül ott valaki?

A fiatalember átült a másik székre.

Richárd így folytatta:

– És most mondd el neki minden terhedet.

A szegény prédikátor és a gazdag posztógyáros története

Richárd bukaresti gyülekezete sokak érdeklődését felkeltette. Egyesek a tanházak meghitt légkörét, mások az őskeresztény gyülekezetek életformáját látták visszaköszönni benne.

Az egyik istentiszteleti alkalommal egy jól ismert, igen gazdag posztógyáros is beült a hallgatóság közé. Richárd éppen az Úr végtelen gondviselését ecsetelte, megemlítette az evangéliumi verebecskéket, akiket egyenként számon tart a Világ Ura, amikor a vendég váratlanul közbeszólt:

– Az ön gondviselő Istene ilyen kopott ruhájú szolgákat tart?

– Az én Istenem – ~~szólt~~ válaszolta meglepődés nélkül a lekipásztor, nem zökkenve ki a prédikációból –, már régen megparancsolta az

itt ülő gyárosnak, hogy küldjön egy új ruhára való szövetet nekem, de ez a gyáros mind ez ideig engedetlen maradt.

Angyalcsinálók

Polonic* őrmester mindenbe beleköt, és általában túlteljesíti a kínzás normáját. Ki-kiszólít egyet-egyét a rabok közül, csak úgy találomra, saját szórakoztatására. A cellában jól hallhatni a tompa ütések és a jajongásokat.

Pop őrmester időnként ránk nyitja a cella ajtaját, és békességesen elbeszélget velünk. Kik vagyunk, van-e feleség, család, és miért kerültünk ide? Egy csapásra érhetővé válik számomra, miért volt olyan fontos Pál apostolnak feljegyeztetni, hogy amikor fogolyként Rómába hurcolták, és Málta szigeténél hajótörést szenvedtek, az őrzésükkel megbízott százados a foglyok életét is számon tartotta, majd pedig a sziget főembere, Publius „nagy emberségesen” vendégül látta őket.

* Román szó, jelentése: merőkanál.

Az „angyalcsináló” sötét bőrű őrmester, ő a halálos ítéletet hajtja végre.

Istrate, a tanítóból lett börtöntiszt nem mulasztja el, hogy minden ok nélkül Nicolae Moldoveanu zeneszerző hamuszürke arcába csapjon.

A Șomlea-testvéreknek már a nevétől is irtózik minden rab. Akiket kiszólitának, nem biztos, hogy vissza is jönnek.

Istrate később közbűntényesként kerül vissza a börtönbe. Cellatársai a felső ágyról pokrócot dobnak a fejére, és egyszerűen agyonverik.

Hol van Adrian?

Vannak, akiket csak a bosszú éltet. Ha majd jönnek az amerikaiak, akkor mi következünk, és bizny elégtételt vehetünk az összes igazságtalanság miatt, ami rajtunk megesett.

Amikor végre megengedik, hogy én is dolgozzam, a börtön bútorgyárában egy csoportba kerülök egy finom lelkű, művelt bukaresti egyetemistával. 25 esztendő van a fején. Vőlegényként tartóztatták le, menyasszonyáról évek óta nem tud semmit. Később hozta a hírt az egyik társa, akit évekkel Adrian után tartóztattak le, hogy a lány szinte azonnal megőszült, most Bukarest utcáit járja, a vőlegényét keresi, és azt kérdezi a szembejövőktől:

– Hol van Adrian?

Adrian legszívesebben az ajtó mellett áll, néha vízszintesen kitartja a mutató- és a középső ujját, és annyit mond:

– Două degete.

Azaz kétujjnyi távolságra, nem többre, csak kétujjnyi távolságra lesz a kommunisták lába a földtől. Ha majd jönnek az amerikaiak.

– Adrian, én ismerek egy ennél radikálisabb és látványosabb kivégzési módot – mondom neki. Őszinte érdeklődéssel tekint reám. – Saulust, aki lihegett az öldökléstől, a feltámadott Jézus Krisztus szeretetével kivégezte. Az ellenséget nem elég megsemmisíteni. Jobb, ha leessenek a lóról, és megváltozik az életük, sejtéről sejtire.

– Două degete – mutatja eltökélten.

– Adrian, én a kommunistákkal szemben is a szeretetre szavazok.

Átnevelés

„Rendíthetetlen maradt, mert látta a láthatatlant.”

Nem a szegek

Lőrincz János lelkész, apró termetű könyvmoly, akinek a műveltségénél csak a gyermeki hite volt nagyobb, negyed tüdővel került a börtönbe.

– Jenő, megesznek itt bennünket a szegek!* – mondja a marosvásárhelyi cipész testvérünknek, aki a legsötétebb időkben is tüzet gyújtott Maros megyében az elhidegült és megfélemlített lelkekben. Bölcsessége több teológiával és doktorátussal felért.

– Azt hiszed, János, miattuk kerültünk ide? Nézz csak szét, és látni fogod, Isten küldött ide minket.

És ez a halálra vált Lőrincz János túlélte a börtönt, és túlélte az egész rendszert.

* Román eredetű szó, jelentése: a titkosrendőrség embere.

Jézust nem a szegek tartották a kereszten, mondta Szent Klára, hanem érettségünk való szeretete – ismételtük váltig.

Jovin

Aranykezű, aradi román baptista férfi. Bezárták, mert tiltakozott egyes neoprotestáns vezetők kollaboránsi magatartása miatt. Eszembe se jut azt mondani, hogy szektás volna. Nyílt tekintetű, egészséges humorú, kiváló férfi.

Ha a kiszabott munka megköveteli, hogy a rabok konyháján áthaladjon, páratlan ügyességgel lop, amit csak tud: sárgarépát, savanyúságot, paradicsomot. Amit mi, rabok, sohasem látunk. Mikor a munkából visszatér, szigorú motozásnak vetik alá, de ő mindig megússza valahogy. Szerzeményeit aztán megeteti azokkal, akik alig vonszolják magukat.

Jovin, testvérem.

Báró „udvari apród”

Magyar főúr, Ferenc József császárunk és királyunk udvari apródja. A bécsi udvar gáláns és pikáns történeteivel táplálja a kiéhezetteket. A birodalom szexuálpolitikai intrikáiról kitűnően informált. Ki kivel, mikor, sőt hogyan, és hát persze, mi célból. Az udvari bálók, a velencei, csilláros Burg udvarhölgyeinek színes világáról, hercegi sarjak és diplomaták kullisszatitkai a szamosújvári börtön celláiban. És hát mindenki epizódszereplő udvari apródunk kalandjaihoz képest. Erdélyi kastélyok hálószobái, szélesre tárt ajtókkal, elhúzott függönyökkel. Kéjvágyó, moráljukat tekintve kétes egzisztenciájú arisztokraták számtalanszor elővett esetei, odaadó vagy durcás, de mindig gyönyörű, szép, fitos stb. falusi szolgálóleányok. Nagy sikerek. Spiccesen felülnek a kastély várfalára, és célba veszik a hazatérő kon-

dát, főként a vérmes kanokat. A kárt persze bőkezűen megfizetik a parasztnak, ezt még egy előkelő gesztussal is megtézik: a kártérítés mellett a kilőtt állatokat is hazavihetik. Vannak, akik azért megkérdezik, hogy a kiszolgáltatottak megaláztatásával és a meggyalázott emberi méltóságon esett kárral kezdtek-e valamit. Előkelő cellatársunk ősréformátusnak vallja magát, akinek nem is kell tulajdonképpen templomba mennie vagy a szentségekkel élnie. Valami egyházkerületi főtisztséget is visel. Vasárnapról vasárnapra meghívom a cella-istentiszteletre, hátha ezért került ide – érvelek –, hogy bepótolja. Vasárnaponként ágyainkon ülve, halkán megtartottuk az istentiszteletet, az elejétől a végéig.

Rugul Aprins

Égő máglya: mély hitű román értelmiségiek szervezete. Cellatársaim közül sokan voltak egykori tagjai. Egy Párizsban tanult orvos is közénk tartozott.

Cellánkban egy fiatal rab egész éjjel nyugtató fájdalomában. Reggel szemrehányást tettünk az orvosnak, miért nem segített a betegen.

– Nem veszitek figyelembe az igazi segítség módját. Egész éjjel virrasztottam és imádkoztam érte.

Utolsó kívánság

Emlékszem egy gyógyszerész rabtársunkra, aki állandó megvetéssel beszélt az Isten dolgairól. Egy nap szóltak nekem, hogy gyógyszerészünk halálán van, és szeretne könnyíteni a lelkén. Örömmel vállaltam az utolsó beszélgetést, hiszen, gondoltam, ha rabtársam megvallja bűneit, Istennel megbékélve szállhat alá a foglyok jeltelen sírjába.

Odamentem az ágyához, és biztatni kezdtem őt: Isten kegyelmes a bűnbánókhoz. Nem is kellett sok biztatás. Elhaló hangon azt mondta, utolsó kívánságát szeretné közölni velem. Tovább biztattam. Nos, mondta, utolsó kívánsága az volna, hogy még mielőtt örökre lecsukódna a szeme, úgy istenigazából jóllakhasson zaftos, paprikás borjúpörkölttel. Meghűlt bennem a vér: hogyan kerülhet egymás mellé

a borjúpörkölt és a halál. Megrendültem tettem fel a kérdést:

– Egyéb kívánsága nincs?

– De van – sóhajtotta –, a pörköltet le szeretném öblíteni egy korsó jéghideg, habos sörrel.

Ekkor felpattant az ágyból, és a többiekkel együtt jót mulattak rajtam.

A harmadik emelet

A börtön harmadik emeleti folyosóján van egy nagyobb cella. Ide zárják a megbomlott elméjű, eszelős, bolond és közveszélyes rabokat. Nem bírják a terheket. Talán nem is volt mivel, nem is volt kivel hordozniuk. A bolondok céljában még tovább gyötrik, nyomorgatják, kínozzák egymást. Vannak, akik az őrületbe menekültek, és már nem tudnak visszajönni onnan. Az őrületből az őrületbe. Az őrület, Chesterton szavaival, a legmagasabb rendű logika. De itt ez is csődöt mond.

Menedék

A börtön bútorgyárában Románia egykori franciaországi nagykövetének a fiával dolgozom együtt. Metilalkohollal hígítjuk a fényező anyagot, majd egyenletes, körkörös mozdulatokkal fényezzük a bútorlapokat. Közben a fiú elmeséli az életét.

Korán bekerül a bukaresti narkós alvilágba. Előkelő bojár család sarja, választékosan művelt. Egyre nagyobb dózissal csillapítja ópiuméhségét, míg szabadlábbon van. Egy grammnyi a porból óriási pénzbe kerül. Bőven kapható a feketepiacon. A konstancai kikötőbe érkezik az áru, onnan hozzák a fővárosba. Növekvő ópiuméhsége arra készteti, hogy minden mozdítható értéket elhordjon otthonról, kezdetben titokban, aztán egyre nyíltabban. Közben apja meghal, özvegy édesanyjának mindene az egyetlen szem gyermek. Nem tud-

ja megmenteni a fiát, összeomlik. Halálos ágyán eskü alatt ígérteti meg vele, hogy többé nem használja a port – legalább ennyi vigasztalással a szívében távozzon el örökre. A fiú mindent megígér. Alig temetik el az anyát, újrakezd mindent.

Végül politikai okok miatt súlyos börtönre ítélik.

Ha az ór pillanatnyilag nem figyel, vízzel hígított metilalkohollal csillapítja ópiuméhségét. Verik, éheztetik, elkülönítőben kínozzák – mindhiába.

Az Úr a te menedéked, mondom neki, mondom, mondom. És ha a menedék nem az Egy, a Szabadító, akkor számtalan kínálgatik, és valamennyi elveszi a szabadságodat.

Jó kis egyházközséget adtál itt nekem, Uram.

*Homo absconditus**

Idegbetegek, fantaszták, ködevők: a nagy menekülők.

Egy román őrnagy már több mint tíz éve ette a rabok kenyerét. Amikor rám talál, órákon át magyarázza abszurd látomásait. Romániát és az egész világot meg akarja menteni. Teljes részletességgel kidolgozta magában az új politikai, társadalmi és gazdasági rendet. Neki azért kellett börtönbe kerülnie, mondja, hogy felfedezze a kiutat, különben elvesz a világ. És megvan, megtalálta. Egyre csak mondja, és mondja.

Cellatársai már régen, évek óta nem figyelnek rá. Új klienseket keres magának. Én újonc vagyok, engem vesz célba. Ha végighallgat-

* A *Deus absconditus* [rejtőzködő Isten] szókapcsolatból; jelentése: a rejtőzködő ember.

nám, a beszámolójának egyáltalán nem lenne vége. Neki a meghallgatás túlélést jelent. Ő az abszurdba menekül. Csendes, békés rabtárs, nem elutasító.

Az alig húszéves Tóth János katatón merevséggel vigyázzban áll az ajtó mellett egész nap. Senkihez egyetlen szava sincs. Kérdéseinkre sem válaszol. Minden segítséget visszautasít. Alig eszik valamit. Neki nem maradt más, mint a rendíthetetlen vigyázzban állás az ajtónál. Valami konok, csak azért is ellenállás munkálkodik benne. A szenvedésbe menekül a szenvedés elől.

Maga elé néz szüntelen, és, talán öntudatlanul: tiltakozik.

A bosszú

Richárdnak a magánzárka örömet okozott, az étel megvonása hangos hálaimára bírta. Így hát nem volt könnyű megbüntetni őt.

Azt találták ki, hogy büntetésként összezárják a vasgárdistákkal. Ott aztán minden nap megverték a fogolytársai. Richárd azonban nem jelentette a börtönparancsnoknak a történeteket. Sokkal inkább arra koncentrált, hogyan bosszulhatná meg a rajta esett szenvedéseket.

Arra jutott, hogy krimiket fog mesélni elvakult cellatársainak, akik majdhogynem semmivel sem tudták lekötni magukat, és gyötrő unalmukat sokszor agresszivitással vezették le. A rémséges, érdekfeszítő és szellemes történeteket persze ő maga találta ki. A végére minden szereplő bűnbánatra jutott, halomra tér-

tek meg a gyilkosok, a bírók, a kiszemelt áldozatok.

A verések lassan elmaradoztak, ehelyett inkább köré gyűltek a legények, és követelték az újabb történetet. Ha a műveltebbje rákérdezett a szerzőre, ő magabiztosan tulajdonította Balzacnak, Tolsztojnak vagy Dumas-nak az éppen soron következő elbeszélést.

Nem hiszem, hogy a tiszteletre méltó írók rossz néven vették volna Richárdtól a csalást.

Egy szabad püspök

Szabadulásunk után egyik püspökünk a következő történetet mesélte el, nem tudván, mit cselekszik:

A nehéz időkben, amikor már lefolytak a papok elleni perek, neki Bukarestbe kellett utaznia, hivatalos ügyben. Magas rangú katonatisztekkel került ugyanabba az első osztályú fülkébe. Beszélgetés közben kiderült, hogy ő püspök. Nagy volt a csodálkozás és a megörökönyödés a tisztek között:

– Lehetetlen, lehetetlen – mondták –, ez teljesen ki van zárva. Már minden püspököt le tartóztattak.

A Márton Áron-féle híres körlevél* reformá-

* Márton Áron 1955. március 25-én, a börtönből való szabadulása után, Gyulafehérvárról körlevelet ír paptársainak, amelyben arra buzdítja őket, hogy ne hagyjanak fel híveik pásztorolásával, „törjenek a lelki élet csúcsai felé, Isten érezhető közelébe”.

tus variánsban is nagy szolgálatot tehetett volna. De nem született ilyen irat. Nekünk szabad püspökök jutottak.

Liturgia és a szív belső töredelme.

Egyszer a szebeni ortodox metropolita megengedte Richárdnak, hogy templomában igét hirdessen. Ő maga is szerette hallgatni eredeti, legtöbbször humoros prédikációit. A főpap feltétele az volt, hogy Richárd tartsa magát az ortodox liturgiához, nem mulassza elvégezni a szent mozdulatokat, mielőtt beszélni kezdene. Richárdot ez nem feszélyezte: sűrű, mély meghajlásokkal adózott az igehirdetési emelvényen az ősi ortodox tradíciónak. Ám a szentbeszédben már azt is végig kellett hallgatnia a jónépnek és a metropolitának, hogy nincs semmi értelme a külső, szent gesztusoknak, ha hiányzik a szív belső töredelme, a megváltozott és megszentelődött élet, az Isten dicsőségére élő, új ember. Csak a kegyelem segít, és csak Krisztus üdvözít.

Példázat az Isten országáról

Ezt a történetet a szamosújvári börtönben hallottam Richárdtól, a papok cellájában, a leghidegebb tél évében. Előadom, ahogyan az emlékezetem megőrizte. Íme:

Volt a bukaresti gyülekezetének egy igen szegény, ráadásul együgyű tagja, aki állandóan jelen volt az imaházban, nem mulasztott el egyetlen prédikációt sem. Az volt a szokása, hogy, ha neki tetsző üzenetet hallott a szószékről, diadalmas *Halleluja!* kiáltásokkal fejezte ki örömét. A gyülekezetet zavarták az egyre sűrűbb bekiáltások, mindhiába figyelmeztették az istentisztelet előtt, vagy csitították a prédikációk alatt, semmi eredményt nem értek el nála. Arra kérték hát lelkészüket, beszéljen a férfival, tekintélyénél fogva vegye rá, hogy tartsa tiszteletben a többiek áhítatát is. Richárd előbb megtudakolta, mi a kedvenc

étele a szegény embernek, csak azután hívta el lelki beszélgetésre. Akkor így szólt hozzá:

– Testvérem, Naum, minden vasárnap asztalom vendége leszel, és tyúkhúsleveset ehetsz grízgaluskával, ha ezentúl közbekiáltásaiddal nem zavarod a prédikációt.

Naum egy utolsó *Halleluja!* rikoltással örömmel beleegyezett. Halleluja helyett tyúkhúsleves, így szólt az egyezés.

Eljött a vasárnap. A beszéd előrehaladtával egyre nagyobb küzdelem dúlt Naumban, a padot markolászta kínjában, de a főpróba sikerült. Ízlett neki a grízgaluskás tyúkhúsleves, legyűrte hát a kísértést. Elfogyasztotta a finom ebédet, ám mintha valami szomorúság rekedt volna a szívében.

A következő vasárnap ismét elkezdődött Naum kétségbeesett harca önmagával, de Richárd írásmagyarázata akkora gazdagsággal áradt a szószékről, hogy a férfiból ismét kitört az öröm:

– Nem kell a grízgaluskás tyúkhúsleves! Halleluja!

– Ilyeneké az Isten országa – fejezte be a történetet Richárd.

Egyetlen férfi

Dénes Anna Szeréna szociális nővérről mondták a börtönben, a perekre utalva:

– Egyetlen férfi volt a vádlottak között.

Binci

Hat éven át abban a hiszemben éltem a börtönben, hogy családom, feleségem és gyermekeim abban a faluban maradtak, ahol 1958. május 28-án, pünkösöd másodnapjának éjszakáján hagytam őket. Soha semmi hír nem érkezett felőlük. Csomagot, levelet nem küldhettek, nekem nem járt. A 20 év felettiak nem dolgozhattak, s így a havonként egyszeri ötkilós hazai sem járt nekik. Fogságom hetedik évében végül egy unitárius lelkésztől, akit a Duna-csatornától vagy a deltából hoztak vissza Szamosújvárra, megtudtam, hogy feleségemet, a hét kicsi gyermekünkkel együtt (az elsőszülött 11 éves volt) a Bărăganba* deportálták.

Richárd felesége, Binci, aki maga is két évet töltött börtönben, nagyon szíven viselte az ül-

* Romániai síkság az ország déli részén.

dözöttek sorsát. A mi letartóztatásunk híre a Szabad Európa Rádió útján vált ismertté. Binci elhatározta, hogy megszervezi családom életben tartását. Ismeretlen személyek keresték fel őket a pusztában, Konstancáról, Bukarestből gyógyszerrel és élelemmel segítettek rajtuk. A kényszerlakhelyek szigorú hatósági felügyelete rendkívül megnehezítette a feladatot, de ők, Binci angyalai, mindig megtalálták a módját, hogy kapcsolatba kerüljenek velük. Amikor eljöhettek a láger-faluból, mivel nem volt hova menniük, Binci felajánlotta bukaresti lakásukat, hogy ott húzzák meg magukat, amíg kialakul valami. Amikor végre megtalálták a helyüket egy Szatmárnémeti mellett levő faluban, ahol a bátyám volt lelkész, Binci mindent odaadott a házból, amiről úgy gondolta, a semmivel nem rendelkező család hasznát veheti. Még a gázpalackot is nekik adta, tiltakozásuk ellenére.

Magam miatt teszem, hangoztatta Binci, majd Ézsaiás prófétát idézte: „Ha odaadod utolsó falatodat az éhezőnek, akkor támad fel a sötétségben a világosságod.”

Az utolsó előttinél még nem, mondta, csak az utolsónál.

Engem fogad be

Egy nap beállított Wurmbrandékhoz egy ismeretlen kislány. Richárdot az irodájában találta, a következő napi prédikációra készült éppen. A lánygyermek megállt előtte, és ezt mondta:

– Azt mondták nekem, itt szeretik a szegényeket és az árvákat. Nekem nincs se anyám, se apám, az utcán lakom. Fogadjon el a lányának.

– Binci! – kiáltott Richárd nagy örömmel a feleségének – Gyere hamar!

Amikor az asszony megjelent, rámutatott a kislányra, és így szólt:

– Nézd csak, itt van a lányod.

Semmiképpen ki nem vetem

Egyik alkalommal, még a háború alatt, amikor Richárd meglátogatta az egyik, szomszédban lakó hívét, megismerkedett Antonescu marsall* egy magas rangú tisztjével. Nem gyanítva, hogy a lelkész zsidó származású, a tiszt avval kezdett dicsekedni, hogy milyen módszerekkel irtották a zsidókat, ölték meg a gyermekeket, az öregeket, hogyan taszították le őket a hídról a folyóba. Az egyik észak-moldovai helység igen nagy szerepet játszott a történetekben, nemcsak a tiszt, hanem Richárd számára is. Richárd bele-belekérdezett az elbeszélésbe, és hamarosan a felesége családjára ismert. Világossá vált

* Antonescu, Ion (1882–1946): román tábornok és diktátor. 1940-ben Románia miniszterelnöke volt. Mint háborús bűnöst Jilava közelében kivégezték.

számára, hogy Binci rokonai is a katonatiszt elbeszélésében szereplő pogrom áldozatai lettek.

Richárd nem hozta szóba az egybeesést, a tiszt kedvében járva klasszikusokat zongorázott, és kedélyesen tovább beszélgetett. A tisztet elbűvölte a lelkész műveltsége, nem különben finom zongorajátéka. Richárd áthívta újdonsült ismerősét hozzájuk, hogy ott folytathassák a muzsika élvezetét. A tiszt nagy örömmel elfogadta a meghívást. Richárd ismét zongora elé ült, ám amikor vendége kedvenc darabját játszotta, hirtelen felugrott a helyéről, és rákiáltott a tisztre:

– Te gyilkosa vagy a feleségem családjának!

A tiszt hebegve-habogva kérte a bocsánatot, a földre roskadt, mint akiből elszállt minden erő. Richárd átment a gyermekszobába, kiemelte alvó kisfiúkat az ágyból, és a tiszt karjaiba helyezte:

– Ilyen gyermekeket végeztél ki.

– Most pedig – folytatta Richárd – beme gyünk mindketten feleségem szobájába, én felköltöm őt, és azt mondom neki: – Nézd, itt van az a férfi, aki megölte szüleidet és testvéreid. A feleségem, amikor megérti, kivel van dolga, meg fog ölelni téged, és azt fogja mon-

dani: „Áldott legyen az Isten, hogy megbocsáthatok szüleim és testvéreim gyilkosának.”

Ez történt azon a hajnalon, Bukarestben, szóról szóra.

Lia

Richárd a következőt olvasta egy cégtáblán, amely az imaház közelében levő szép házon díszelgett:

LIA JÓSNŐ

BÁRMIKOR AZ ÖN RENDELKEZÉSÉRE

Becsengetett. Az ügyfeleket fogadó cselédlányt arra kérte, mint messziről jött szakmabélit mutassa be Lia jósasszonynak. A különös látogató kisvártatva sorra is került. Elegáns, se-lyempongyolás nő fogadta, hellyel kínálta, kávét és édességet hozatott a cselédlánnyal. Lia kedélyesen szakmai kérdésekre terelte a szót, az iránt érdeklődött élénken, milyen módszert használ a vendége a jövő kifürkészésére. Richárd sem volt rest, máris rátért a tárgyra:

– Én könyvből jósolok – mondta –, és ha megengedi, be is mutatom a tudományomat.

Akkor elővette a mindig nála levő vastag könyvet, és felolvasta Mózes ötödik könyve 18. részének a 9-től 15-ig terjedő szakaszát: „Mikor te bemegy arra a földre, amelyet az Úr, a te Istened ad néked: ne tanulj cselekedni azoknak a népeknek utálatosságai szerint. Ne táltassék te közötted, aki az ő fiát vagy leányát átvigye a tűzön, se jövendőmondó, se igéző, se jegymagyarázó, se varázsló; se bűbájos, se ördögösöktől tudakozó, se titokfejtő, se halottidéző, mert mind utálja az Úr, aki ezeket míveli, és ilyen utálatosságokért űzi ki őket az Úr, a te Istened te előtted. Tökéletes légy az Úrral, a te Isteneddel. Mert ezek a nemzetek, akiket te elűzesz, igézőkre és jövendőmondókra hallgatnak; de tenéked nem engedett ilyet az Úr, a te Istened. Prófétát támaszt néked az Úr, a te Istened te közüled, a te atyádfiai közül, olyat, mint én: azt hallgassátok!”

Miután végzett a felolvasással, becsukta a könyvet, és megtérésre szólította fel a megtévedt nőt, majd elkészönt és távozott.

Csak néhány nap telt el a jósnőnél tett látogatása óta, amikor azt olvasta az újságban, a rendőrségi hírek között, hogy Liát megölte és kirabolta a cselédlány.

És a történetnek még mindig nincs vége.

Évek múlva Richárd gyülekezete börtön-

missziós szolgálatot is beindított. Az egyik prédikációja után egy rabnő megszólította Richárdot:

– Én ismerem önt. Ön járt a gazdámnál, Liánál. Én öltem meg a jósnőt.

Attól kezdve Richárd minden alkalmat megragadott arra, hogy a börtönben lelkigondozza Lia jósnő gyilkosát.

Bukarest és Budapest

Richárdban és feleségében számomra addig ismeretlen bátorságot tapasztaltam. Csak felülről való lehetett ez. Bizony nem tanácskoztak testtel és vérrel, sőt semmivel sem gondoltak, csak hogy elvégezzék futásukat, amiről az apostol is ír. Ezt a történetet is a börtönben hallottam, de nem tőle, hanem Acher bácsitól, Richárd közvetlen munkatársától, akit Richárd második fogsága idején lelkészével együtt ítélték el.

A második világháború végére a szovjet hadsereg teljesen körülfárta Budapestet. A magyar főváros éhezett. A város ostromának híre eljutott hozzájuk is, Bukarestbe. Ahogyan közvetlen környezetükben sem, úgy a budapesti nyomorúságot sem tudták tétlenül elviselni. Mérhetetlen szegénységük ellenére ruha-, élelmiszergyűjtésbe fogtak, mozgósították a szen-

vedők ügyét illetően igen fogékony gyülekezteket. Fáradtságos munkával összegyűlt egy vagonra való segély.

De hogyan juttassák el mindezt Budapestre?

A vonatok nem közlekedtek, mert szinte kizárólag a hadianyag utánpótlását bonyolították, a megszállás alatt sínylődő ország pedig kizárólag a saját nélkülözésére tudott gondolni, mások megsegélyezése föl sem vetődött. A szeretet azonban bátor és módfelett találékony.

A lelkész-házaspár kihallgatást kért a bukaresti orosz főparancsnoktól, és az fogadta is őket. Elmondták, ők is parancsra cselekszenek, ám az ő utasításaik az Örökkévalótól jönnek. Arra kérték a tábornokot, méltányolja kérésüket, hiszen ebből mindannyian, beleértve a tábornokot is, csak nyerhetnek. A tábornok nem tudott ellent állni.

Szovjet katonák őrizetében, az ostromgyűrűn át megérkezett a szállítmány az éhező Budapestnek.

Merjetekek valami nagyot tenni az Úrért – fejezte be az elbeszélést Acher bácsi.

Példázat a megbocsátásról

Richárd időnként hanyatt feküdt az ágyán, és hosszú órákon át jajgatva ismételte:

– Binci... Binci...

Rászóltam, csitítgattam, mindhiába. Így védekezett:

– Aki sokat vétkezett, annak mérhetetlen sok bocsánatra van szüksége. És akinek sok bűne bocsáttatott meg, az nagyon szeret.

Afrodiziák és bróm

Tombol a homoszexualitás. Egy-egy nőiesebb társunk körül, leggyakrabban önhibáján kívül halálra menő konfliktusok robbannak ki. Féltékenységi jelenetek, civakodás, veszekedés, botrányok. A régebbi foglyok, akik sokkal többet tudnak a börtönéletről, figyelmeztetnek: ajzószeret kevernek az ételbe. Nem lehet védekezni, csak úgy, ha kínzásnak tekintjük, és nem belülről fakadó érzelemnek.

Ha a munka hatékonysága a cél, akkor brómot adnak, hogy csillapítsák a felajzott idegeket. Mikor mit.

Szeretsz-é engem?

Egy száz év evangélikus lelkipásztor beszéli el visszaemlékezéseiben Richárd látogatását a szebeni teológián:

A teológusokkal folytatott kötetlen beszélgetés során, Richárd a következőket mondta:

– Az, amit az intézetről és a teológia műveléséről hallottam töletek, örömmel tölt el, mégis megkérdezném: tanítanak benneteket a Jézus Krisztus iránti szeretetre is?

Vajon tudománytalannak kell-e ítélnünk Richárd kérdését?

Nem, biztosan nem. Ő az *amor Dei intellectualis sine theologiae* felől érdeklődött, ami nélkül kár és szemét minden ismeret.

Egyszer szóba hozta Sadhu Sundar Singhet, akit arról kérdeztek, mi a véleménye a racionalista teológiáról. Így válaszolt:

– Az, ami Júdásról. „Még az én jóakaróm is, akiben bíztam, aki kenyeremet ette, fölemelte sarkát ellenem.” Majd elment, és a tudomány kötelével a hitetlenség fájára felakasztotta magát.

Tanítás a szenvedésről

A szenvedés lényegéhez misztérium tapad. Az evangéliumért való szenvedés az evangéliummal való *együttlenszenvedést* jelenti. Együtt szenvedni az evangéliummal: közösségben maradni az örömhírrrel. Miért van annyi szenvedés a világban? Nem tudjuk, de hát azt sem tudjuk, mi a fény, vagy mi az atom. De amit most nem tudhatunk, az később megtudható.

Richárd egyszer megkérdezett egy hétéves fiút, tudja-e, mi a logaritmus? A fiú így válaszolt:

– Tudom. A logaritmus az, amit én majd a középiskolában fogok tanulni.

A tanítványok nem értették Jézusban a Krisztust, de hittek benne. Ezért mondja: „Boldog, aki bennem meg nem botránkozik.”

A szenvedés elfogadása bizalom kérdése.

A negyedik zsoltár felirata – *neginóth* – Ri-

chárd szerint nemcsak húros hangszert jelent, hanem annak az embernek énekét is, aki amiatti örömét fejezi ki, hogy le van győzve.

Ez az a nap

Az egyik társunkat, a Richárd gyülekezetéből való Achert a foglyok, kivétel nélkül mindenki, 1Korinthus 13-nak szólította. 1Korinthus 13: a szeretet apostoli himnusza. „Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen énbennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy pengő cimbalom.” 1Korinthus 13: ő volt az én nyelvtanárom. Németre oktató, amikor tehette. Egyik vasárnapon, amikor rám került a sor a titkos istentisztelet megtartására, mesterem rávett, imádkozzam nyugodtan németül, hiszen már egészen jól bírom a nyelvet. Richárd végighallgatta az imádságot, majd így szólt:

– Ezt az imát kizárólag a Jóisten értette.

– Nem is hozzád imádkoztam – válaszoltam neki.

– Lám, lám – mondta boldogan Acher.

Az egyik áhítaton pontatlanul idéztem a bibliai szöveget. Paptársaim kíméletlenül lecsaptak rám, avval vádolva, hogy a Szentírást saját nézeteim igazolására használom. Richárd Simon ben Jonathán rabbi esetével kelt a védelmemre. Egyszer a híres rabbival is megesett, hogy hibásan idézte a Tóra szövegét, és ezen a mennyei angyalok olyannyira megütköztek, hogy elhatározták a rabbi példás megbüntetését, amiért könnyelműsködni mert az Úr szavával. Az Úr azonban leintette a háborgó seregeket:

– Hagyjátok, ő jobban ismeri a Tórát, mint én.

Törülközője elvesztését Richárd így hirdette ki a cellában:

– Aki talált egy nagy lyukat és körülötte egy kevés törülközőt, kérem, adja vissza, mert az enyém.

– Soha ne engedd, semmilyen körülmények között – tanította –, hogy a kísértő megszomorítson, és megrabolja jókedvedet.

A depresszió ellen a zsoltár szavait ajánlotta: „Ez az a nap, amit az Úr rendelt, örvendezzünk és vigadjunk ezen.”

Richárd tanítása a racionális bibliakritikáról:

Hasonlatos a racionális bibliakritika ahhoz a műalkotáshoz, amely egy keretbe foglalt üres vászon. A címe: *Legelő tehén*.

A látogatók a művészt faggatják képe jelentéséről:

- Hol van a zöld fű?
- A tehén már lelegette.
- És hol van a tehén?
- Miért legyen ott, ha már nincs mit ennie.

Richárd gyülekezetében a nagykorúvá váló fiatalokat konfirmációi felkészítésként elvitte az állatkertbe, a vadállatok ketrecci elé. Itt mondta el nekik az első keresztények szenvedéseit a római stadionokban, hogyan lettek „látványosságai ennek a világnak”, az apostol szavai szerint. Azt az utat ők sem kerülhetik ki, és ne is kerüljék ki, mondta nekik, hogy mint juhok vitessenek a mészárszékre.

Rám is érvényes az, amit Bonhoeffer vallott magáról: a börtönben tanultam meg igazán nevetni.

Richárd egyik kedvenc történetét még az első fogsága idején élte meg a börtönben, amikor, fogsága kezdetén, a Központi Bizottság egyik főembere Vasile Lucaciu volt.

Egyik alkalommal bejön a cellába a börtönigazgató, és kérdezgetni kezdi a foglyokat, miért ítélték el őket:

- Mi a vétked?
- Szidtam Vasile Lucaciu.
- Neked?
- Dicsértem Vasile Lucaciu.
- Neked?
- Én vagyok Vasile Lucaciu.

Júdásnak mondja Jézus: „Amit tenni szándékozol, hamar tedd.” Ezt a jézusi mondást a következőképpen magyarázta Richárd:

Palesztinában régészeti kutatások felszínre hoztak olyan fémpoharakat, amelyekre a következő szöveget vésték: Amit tenni akarsz (vagy: amiért idejöttél), azt tedd. Ezeket a poharakat kocsmákban használták, ivásra ösztönöztek. Jézus ezt a kocsmai szófordulatot használta, amikor Júdáshoz szólt, egészen más értelemmel ruházva fel ezt a mondását.

Lehet másként?

Az egyházzól szóló tanítását Richárd egyik alkalommal Chrysostomus egyházatyával illusztrálta. Mint ismeretes, a szent életű atya inkognitóban meglátogatott egy igen szegény, hegyi gyülekezetet. Az istentisztelet után, amikor a pap felismerte az atyát, leborult előtte és kérlelni kezdte, ne menjen el, amíg meg nem áldja.

– Semmiképpen nem – mondta neki a nagy tekintéllyel bíró püspök –, te áldj meg engem. Még soha nem találkoztam pappal, aki ilyen áhítattal és buzgósággal végezte volna az istentiszteletet.

Mire a szegény, egyszerű pap csodálkozva megszólalt:

– De hát, püspök testvérem, lehet Istent másként is szolgálni?

Az elvilágiasodott egyháznak nem ismertem keményebb és szeretetteljesebb bírálóját. Tele van az egyház mocsokkal, ismerte el készséggel, mert az egyház leginkább a kórházhoz hasonlít. Ha a kórház tele van betegekkel, miközben tiszta, ugyanakkor rengeteg vér, genny, bűz, tisztátalanság van benne.

– Áldott tisztátalanság az, amely a gyógyuláshoz vezet. Áldott vér az, amely a szabadításnak és az újjászületésnek a jele.

A túlon túl ritualizálódott és dogmatizmusba merevedett egyházat elhívása és küldetése árulójának tartotta. Tanításában Nagy Szent Gergely esetét idézte fel, akinek mise közben megsűgják, hogy közelükben egy ember az éhhalál áldozata lett. Gergely azonnal levetette a miseruháját, és a következőt mondta:

– Ha egy ember éhségben hal meg Rómában, akkor a mise nem folytatható.

Bolondság és bolondság

Bolondság, persze. A normális emberek azonban nem tudják, hogy minden lehetséges.

A világ, beleértve a szovjet rendszer örültségét csak Isten bolondságával védhető ki. Az apostol írja, és pillanatokra, ezekben a helyzetekben mintha számomra is érthetővé válna: az Isten bolondsága bölcsebb az emberek bölcsességénél, és az Isten erőtlensége erősebb az emberek erejénél.

– Lódulj!

Szabadnak lenni

A szenvedés elfogadása, tanította Richárd, erőt ad az ellenállásra.

Amikor évekig magánzárkában volt, csak három lépésnyit léphetett a napi sétáján. De ő kettőt lépett, hogy mozgását ne a zárkához, a szabadsága hiányához igazítsa.

Isten a sötétben

A börtönigazgató meg-meglátogatta cellánkat. Nagy örömet jelentett neki félelmet kelteni a papokban és provokálni őket, a maga meglehetősen primitív módján. Egyesek félelemből, mások megvetésből nem válaszoltak a kérdéseire, vagy elkerülték a konfrontációt.

Egyszer a következő kérdéssel jött:

– Mit csinált Isten a sötétben, mielőtt a napot megteremtette volna?

Mindenki hallgatott, Richárd nem:

– Isten maga a világosság, igazgató úr, és a világosságnak nincs szüksége világosságra. Az igazgató úr is tud a sötétben gondolkozni. Isten sem unta magát a sötétben.

Richárd úgy beszélt vele, mint egy gyermekkel, akinek szüksége van rá.

Az igazgató nem folytatta tovább a teológiai vitát.

Ne nekünk

Volt Szamosújváron egy őrmester, akinek kedvenc foglalkozásai közé tartozott szidni a papokat. Bejött a cellába, és mondta-mondta a magát. Egyszerű falusi legényekből verbuválódtak ezek az örök, a rendszer kiemelte őket nyomorúságos környezetükből, és ők, ha csak tehették, hálával adóztak új uraiknak.

– Ti, papok kizsákmányoltátok a szegény népet! – kezdte az őrmester. Az ünnepi szentelt kaláccsal és a megsarcolt nép adományával a disznóitokat hizlaltátok, kiszemeltétek magatoknak asszonyainkat, egytől egyig megérdemlitek a börtönt.

A vád hallatán halkán, felháborodva tiltakoztak a papok, de senki nem mert kiállni elé, az őrmester nagy gyönyörűségére.

Richárd nem hallgatott:

– Igaza van, őrmester úr. Mi ilyenek va-

gyunk: anyagiasak, mértéktelenek, kéjvágyók. De én ismerek egy olyan papot, aki mindenkit szeretett, a szegényekhez lehajolt, az éhezőket ellátta kenyérrel. Ő maga is a szegények közül való volt. Soha senkinek nem kívánta el a pénzét, kenyerét, ruháját, sőt szétosztogatta, amije volt. Életét is feláldozta a szegényekért. Nekünk ne higgyen, higgyen inkább neki. Ő rászolgált az őrmester úr bizalmára.

Rúben és Gád

Richárd az egyház anyagiasságát és hatalmi megkísértését Rúben és Gád esetével példázta, akikről a következőt olvassuk Mózes negyedik könyvében: „Barmainknak és juhainknak építünk itt, és ami kicsinyeinknek városokat.” A Tórában minden szó, szórend üzenetet hordoz, de ezt csak akkor halljuk meg, ha önmagunkra alkalmazzuk. A sorrend – előbb a barmok és a juhok, és azután a kicsinyek – pontosan leírja, mondta Richárd, az egyház állapotát. Az egyház ünnepeit gyakorlati módon kell megünnepelni, tanította. Az örömmünnepet akkor üljük meg igazán, ha örömet szerzünk a kicsinyeknek, azoknak, akik kiszorulnak, a perifériára kerülnek, és akiknek senki nem épít városokat.

Tanítás a misszióról

Nincs más út, mint a Jézus útja, aki magát útnak is nevezi, tanította Richárd. A főpapi imát idézte, ha a misszió került szóba: „Én őérettük odaszentelem magam, hogy ők is megszentelteké legyenek az igazságban.”

Majd így folytatta:

Egy süllyedő hajó jelzéseit felfogja egy másik hajó. A kapitány kiadja a parancsot a hajótöröttek mentésére. A kiválasztott legénység elindul, ám a mentők is ugyanabba a viharba keverednek bele, kénytelenek a saját életükért is küzdeni. Egyikük a visszafordulást javasolja, mire a parancsnok azt mondja:

– Mi azt az egyértelmű parancsot kaptuk, hogy mentsünk. Semmilyen indokkal sem fordulhatunk vissza.

Az egyház nem mérlegelheti, mibe kerülhet neki egyértelmű elhívása szerint élni. Sem a

diktatúra, sem a szabadság idején. Sem a börtön falain belül, sem azon kívül – tette hozzá Richárd.

A magasságban lakozó

Hetente kötelezően borotválkoznunk kellett, ám a borotvák sokkal inkább kínzószerszámoknak bizonyultak. Rettegéssel vártuk ezt a napot. Egyszer az őr sűrű káromkodások közepette hozta be a borotvákat, nem kímélt senkit, aki elé került.

Ki merte volna rendre utasítani?

Hát Richárd.

– Őrmester úr, megengedem, hogy szárazon borotváljon meg, csak ne káromolja a magasságokban lakozót, aki által mindannyian vagyunk, beleértve önt is.

Erdély

A papok cellájában nem alakult ki igazi ökumenikus közösség. Mindenik felekezet a maga kerítésén belül élte inkább egyéni, mint közösségi életét. A legbuzgóbbak a görög-katolikus szerzetesek voltak. Ők 2-3 ágyra összehúzódva naponta elimádkozták románul a rózsafüzért. Az áhítat pillanataiban is van humor: az *Üdvözlégy* közben leleményesen sikerült bejelentkezniük a sakkpartira. A sakk egyébként szigorúan tilos volt, de jól meg lehetett szervezni a játékok és a kibicek elrejtését.

Előbb közösen tartottunk áhítatot az unitáriusokkal, később azonban, a jelentkező prozelitizmustól* tartva, kivonultak közülünk. Aztán időről időre mi, reformátusok és evangéli-

* Görög eredetű szó, jelentése: térítői buzgóság.

kusok is elkaptuk a protestáns betegséget, és ketté váltunk.

A legnagyobb botrányoknak Richárd volt a szerzője. Nyíltan, válogatatlan szavakkal bírálta az elméleti kereszténységet vagy a dogmatikus megnyilatkozásokat. Nem átalotta kritizálni a prédikációkat sem, mind a kintieket, mind a bent elhangzottakat.

– De hát milyen problémákat kellene szószékre vinni, nagyokos? – kérdezték tőle indulatosan.

Richárd mindenki megbotrányozására a következő választ adta:

– Arról kellene beszélni például, hogy kié Erdély? A magyaroké vagy a románoké?

Bátorságáért sokszor lebüdöszték, *jidanul puturos*, mondták a románok is, neki semmi köze ehhez az egészhez, mondták. Richárdot nem nagyon izgatta ez.

– Hát szerinted kié Erdély? – kérdezték a hazaárulót.

– Nem a románoké, és nem a magyaroké, hanem a hívő románoké és a hívő magyaroké, akik az ő Urukkal egységben élnek – válaszolta az egymással szemben álló, szenvedélyesen vitázó, olykor a tettegességig is eljutó feleknek.

Szentelt víz

Egyszer a papok cellájában, ahol legfeljebb egy négyzetméter jutott személyenként, vagy még annyi sem, Richárd a szentelt víz különös hatásairól folyó beszélgetésre lett figyelmes. A beszélgető felek buzgón ecsetelték, milyen tragikus véget értek és érnek azok, akik lenéznek, kétségbe vonják, vagy akár babonának minősítik a szentelt víz mennyei erejét.

Richárd hallgatta, amíg hallgathatta az egymás után sorjázó eseteket, míg végül megszólalt:

– A szentelt víz az ördögtől van.

Nagy lett a botrányozás. Római katolikus paptársaink igen rossz néven vették, hogy Richárd nem pusztán értelmetlennek, hanem egyenesen ártalmas babonának tartja az evvel való foglalatosságát. A papok figyelmeztették Richárdot, hogy ne játsszon a szent dol-

gokkal, de ő csak kötötte az ebet a karóhoz, sőt kijelentette, hogy ha Isten ebben a pillanatban lesújtana rá és megölné őt, akkor is az ördögtől van a szentelt víz.

Alig hangzott el a mellettem ülő Richárd Istent provokáló kijelentése, azt láttam, hogy hirtelen elsápad, kiszáll belőle az erő. Csak azért nem csuklott össze azonnal, mert nagy nehezen felsegítettem a második emeleti ágyára. Ahogy hanyatt feküdt, hörögni kezdett, előbb csak egyet-egyet, aztán egyre hevesebben, majd kiszáradva elvesztette az eszméletét. Megfogtam a csuklóját, de a pulzusát nem éreztem, biztos voltam benne, hogy beállt a haláltusa. Az ajtóhoz rohantam, jelentettem az őrnöknek az esetet, kértem, hogy azonnal hívja a börtönorvost, de ő csak éppen bepillantott, és azt mondta:

– Ez az ember mindjárt meghal, nem kell ide orvos.

Kétségbeesetten fohászolni kezdtem:

– Uram, ne engedd megszegyenülni a te nevedet. Nem Richárdról vagy rólam van szó, hanem rólad, a te beszédedről. Hozd vissza őt.

A halálhörgés nem csitult. Voltak, akik összesúgtak, a jogos ítélet beteljesedését látva Richárdon. Ismét az ajtóhoz rohantam, dörömböltem, rúgtam a vasajtót a bakancsokkal.

Nagy sokára megnyílt, de nem az ajtó, hanem a kémlelő ablak. Valamit morgott az ór, nem is hallottam mit, mert kérlelni kezdtem, hogy hívja az orvost, hátha még lehet segíteni rajta. Az ór becsapta az ablakot, és nem történt semmi. Összetörten álltam meg az ágya mellett, mint aki elfogadja és magára veszi az ítéletet.

Nem tudom, mennyi idő telhetett el így, amikor arra lettem figyelmes, hogy Richárd lélegzete egyre nyugodtabb lesz. Megfogtam ismét a csuklóját, és alig hittem az ujjbegyemnek: éreztem a pulzusát. Lassan kinyitotta a szemét, körülnézett, majd összeszedve minden erejét, fölült az ágyon. Mély levegőt vett, és azt mondta:

– A szentelt víz az ördögtől van.

Mária éneke

Richárd nem lelkesedett a reformációt megelőző történelmi egyházak szervezeti rendjéért. Kedvenc egyháztörténelmi alakjai, Luther és Kálvin mellett, Szent Ágoston és Assisi Szent Ferenc voltak. Szívesen hivatkozott rájuk, és prédikációiban nemcsak gondolataikat, hanem életvitelüket is gyakran felidézte. Szerette gazdagon fűszerezni mondanivalóját. Ismeretes, hogy 40.000 borítékból álló, gondosan rendszerezett illusztráció-gyűjteményei rendelkezett.

Kálvin tanaiból a szabad akaratról és a kettős predestinációról vallott felfogását tartotta nagyra, de kedvenc teológusa Luther Márton maradt. Egyetértett a bátor „Merj vétkezni!” lutheri tanítással, azt hirdette, hogy Isten szeretetét és kegyelmét nem lehet túllícitálni. Teológiai vonzódása vagy szimpátiái nem akadályoz-

ták meg a protestantizmus elfogulatlan bírálataiban. A *sola fide* túlhajtott értelmezésével, a halott hit általi megigazulás dajkameséjével etetik a híveket – így kezdte az egyik prédikációját, emlékszem. Túlzásnak tartotta, ahogy a protestantizmus elbánik Máriával, a protestánsok legfeljebb káromkodásaikban emlegetik Jézus anyját, pedig ha imádatot nem is, mély tiszteletet mindenképpen érdemelne.

A békesség ünnepe a börtönben a karácsony volt. Még az örököt is hatalmába kerítette a Megváltó születése éjszakájának az ünnepe. A románok kolindákat* énekeltek, a magyarok, a németek saját énekeiket. Richárd a cella közepén levő hosszú asztal végére állt, és elénekelte Mária énekét, a *Magnificatot*, héberül. Színesen és drámaian, szent rajongással és gyöngéden, lázadva és diadalmasan. Az éneket a Mária-tisztelők karácsonyi ajándékának szánta.

Egy alkalommal az Énekek Énekét is végigénekelte héberül. Mint szerelmes az ő szerelméről, utánozhatatlan vágyódással: „Micsoda a te szerelmesed egyéb szerelmesek között?”

* [Megigazulás] egyedül hit által.

** Román eredetű szó, karácsony és újév táján az ismerősöket meglátogató legények éneke.

Mélyen megvetette a szűk látókörű szektásságot, de az eredeti forrástól elszakadt, nagymellényű, üresfejű, hatalomvágyó egyháziasságot is.

Marx is az egyház produktuma, hangoztatta a papok cellájában. Volt is egy története róla, evvel bizonyította állítását.

Londoni tartózkodása idején, mesélte Richárd, a *Kommunista kiáltvány* későbbi szerzője elment a lelkészhez bejelenteni kislánya halálát. A lelkész felvette az adatokat, és közölte vele a temetési költséget.

– Van-e még valami mondanivalója számomra? – kérdezte a megrendült apa.

A lelkész, a legcsekélyebb részvét nélkül így válaszolt:

– Nincs, ennyi az egész.

Jeruzsálem kőfala

Végre kivezényelnek az udvarra, a börtön kőfalának a kijavítása a feladat. Kapok én is egy falszakaszt. Amikor elkezdeném, egy csíkos ruha jön felém, nagy sokára felfedezem benne Szőke László atyámfiaát. Együtt keverjük a sarat, szó nélkül rakjuk a köveket, és halkán, hogy csak az Ég hallja, végigimádkozzuk a kőrakást. Nehémiásék is így építették valamikor Jeruzsálem kőfalát, aligha kétséges.

Az Eminescu-affér

A szabadulásunk előtti időszakban az örök könyveket adtak a foglyoknak, cellánként egyet. Történt, hogy hozzánk, papokhoz Mihai Eminescu verseskötete került. Az egyik ortodox pópa zengő hangon, leplezetlen elragadtatással olvasta fel a költeményeket. Sorra került az *Împărat și proletar* [Császár és proletár] című vers is, fogolytársunk nagy beleéléssel adta elő az ellenség elleni gyűlöletre felszólító híres költeményt.

Richárd a szemközti ágyon fekvé hallgatta a kiselőadást, ám amikor a „Zúzzatok össze mindent, ami számukra drága / A templomot, a kastélyt, bűneik otthonát!” sorok következtek, váratlanul megszólalt:

* Kálnoky László fordítása.

– Eminescunak nincs igaza. Jézus azt tanította, ellenségeinket is szeretnünk kell.

A román cellatársak mélyen sértve érezték magukat. Általános ordítózás tört ki, szidták a „bűdös zsidót”, aki ócsárolni meri „népünk, sőt a világirodalom legnagyobb zsenijét”.

Richárd azonban tovább mondta a magáét:

– Mi keresztények vagyunk mindannyian, nem Eminescu, hanem Krisztus tanítványai.

A vita tettelegességig fajult. Szőke László barátommal szerettünk volna valahogyan úrrá lenni az egyre fenyegetőbb helyzeten, magyarázkodni kezdtünk:

– Társunk nem Eminescu zsenialitását vonta kétségbe, pusztán világnézetével nem ért egyet...

Hiába volt minden igyekezetünk, az indulatok feltartóztathatatlaná váltak. Kisvártatva a vérmesebb papi kezek leráncigálták Richárdot a második emeleti ágyról, s beindult drasztikus átnevelése. A támadók és Richárd közé álltunk, érveinkkel próbáltuk túlkiabálni az ordítást, de a felbőszültek ökleikkel vettek elégtételt Eminescu megcsorbult tekintélyén. Ökölcsapások zúgtak el fejünk mellett, de voltak olyanok is, akik rosszul céloztak... A hátunk mögött Richárd egyre hajtogatta a magáét:

– Eminescunak nincs igaza! Eminescunak nincs igaza!

Kénytelenek voltunk két fronton folytatni a csitítást – én Richárdot próbáltam elhallgattatni, László testvérem pedig az önmagukból kikelt cellatársainkat –, a legcsekélyebb eredmény nélkül. A kétszemélyes kordon valahogy állta a próbát, mígnem egy testes ortodox kollégát, aki a leghevesebbnek mutatkozott, hirtelen ihletből átöleltem, és olyan erővel szorítottam le mindkét kezét, hogy fájdalomában felkiáltott. Legalább húsz kilóval nyomhattam kevesebbet, mint ő, nem az én erőmet érezte, aligha kétséges. Hiszen mindjárt utána csodálatos módon lecsendesedett a tenger is.

Ki a legbölcsebb?

Amikor egyszer a teológia tudományáról folyt a vita a börtönben, Richárd azt kérdezte tőlünk, hogy szerintünk ki a legbölcsebb a kolozsvári teológiai professzorok között.

Elkezdődött a találgatás, ki egyet mondott, ki más, jelentős tudományos munkássággal, evvel-avval indokolták a választást. Senki nem találta el.

Végül ő válaszolt saját kérdésére:

– A legbölcsebb professzor – mondta Richárd – Horváth Jenő. És tudjátok, miért?

Egy történettel válaszolt:

A két fogság közötti időszakban Richárd meglátogatta a kolozsvári teológiát, bekopogott az ismerős professzorokhoz. Mindenki örült Richárd szabadulásának, illendőképpen sajnálkoztak, udvariasan együtt éreztek vele, látva a meggyötört, csonttá és bőrré fogyott férfit.

Amikor Horváth Jenő meglátta őt az ajtóban, azonnal megterítette az asztalt, bakancsot, ruhát keresett neki, majd elváláskor, miután jól elbeszélgettek, szégyenkezve pénzt csúsztatott Richárd zsebébe.

Zene, virágok

A börtön a meglepetések helye. Soha nem tudtuk, hova visznek, amikor valamelyikünket kiszóltattak a cellából. Mindenre késznek kellett lennünk. Ez a nagyon zárt világ hihetetlen érzékenységgel reagált a világpolitikai változásokra. Elegendőnek bizonyult valamelyik őr elejtett szava vagy a személyzet viselkedésében végbement apró, vélt vagy valós változás, mi abból pontos és egyértelmű következtetéseket vontunk le a politikai-hatalmi helyzetre vonatkozóan. Mindig tudtuk, hogy áll a nemzetközi kommunizmus szénája, mennyire erősödik vagy gyengül a nyugati hatalmak nyomása, főleg Amerikáé, emelkedik-e vagy süllyed a hidegháború hőmérője.

Hatodik éve voltunk már a rácsok mögött.

Egy reggel arra ébredtünk, hogy a folyosó tele van virágokkal. Megfagyott bennem a vér.

Ökölcsepások, ordítózasok helyett cserepes virágok az ablakpárkányokon, mogorva örök helyett ember formájú lények. Megijedtem, mert sejtettem, mi következik. A durvaságot, az éhséget ki lehet bírni megalkuvás nélkül, de az emberarcú kommunizmust nehezen. Élelmezésünk is lényegesen javult, sőt filmet is vetítettek nekünk, olvashattuk a napi sajtót, amely a szocializmus visszavonhatatlan győzelméről és az osztályellenség végleges megsemmisítéséről zengett.

A politikai tisztok fehér ívekkel a kezükben jelentek meg celláinkban, bárki kérhette büntetésének leszállítását vagy teljes elengedését. A szabadság, családunk újraláthatásának ára csupán annyi volt, hogy ki kellett jelentenünk írásban, őszintén megbántuk a szocializmus eleni vétkeinket, s ezentúl beállunk a kommunizmus építésének dicsőséges munkájába. Ennyi. Sokan nyúltak a papír után, gondolkozás nélkül: az vesse rájuk az első követ, aki már 10–15 évet leült, mint sokan közülük. Mi, papok mindvégig kitarottunk. Senkit nem kísértett meg a hamis bocsánatkérés bűne. Bünbánatról lehetett ugyan szó, gondoltuk többen, de csak amiatt, hogy nem képviseltük még hátrározottabban és egyértelműbben Jézus Krisztus szabadító evangéliumát a készségesen kol-

laboráló egyházban és világban. Erre a bünbánatra azonban nem osztogattak bünbocsátó cédulát.

Új idők jöttek. A foglyok zenekart szervezhettek, nyíltan beszélgethettünk egymással. És érkezett az ideje az első börtönudvari rendezvénynek. A hatalmas emelvényen ott állt a zenekar, a hosszú asztalnál a börtön teljes tisztikara foglalt helyet, középen a börtönigazgatóval. Az asztal végén mikrofon állt. A cellaajtók megnyíltak, kivezényelték a rabokat az udvarra, ott elfoglaltuk a helyünket a padokon. Találkozhattunk évek óta nem látott ismerősökkel, rabtársainkkal. Beszélgetni is lehetett, hacsak belénk nem szorult a szó a hirtelen ránk szakadt szabadság miatt. Én egykori tanárom, András Guszti mellé ültem, aki vallás- és történelemtanárom volt Szatmárnémetiben, a Kölcseyben. Ő már a végét töltötte hétévi büntetésének, én az első harmadát a 22 évnek. Guszti bácsit 56-ban zárták be, amiért az óra elején felszólította a diákjait, szenteljének néhány csendes percet a forradalom áldozatainak emlékére. A néma pillanatokat 7 év börtönbüntetéssel jutalmazták.

Elkezdődött a műsor. Egyenként léptek a mikrofon elé a bünbánók, főleg értelmiségiek.

Az egyik tanár szívfacsaró sírás közepette

vallotta meg a rendszer ellen elkövetett vétke-
it, és mindenkit kérve kért, kövesse példáját,
bánja meg tetteit, és tegyen hitvallást immáron
új életéről, a szocializmust építő rendszer még
nagyobb dicsőségére. Beszéde végeztével a
szemünk előtt öltözött civilbe, és hagyta el a
börtönt, szabadon. Voltak mások is, akik meg-
hatódottságukban szinte szólni sem tudtak,
csak potyogtak könnyeik a mikrofonra.

– Csak rajta, rajta – biztatott atyaián az igaz-
gató úr.

A mikrofon egy pillanatig sem maradt bűn-
valló nélkül. Egyszer csak egy sovány, hóri-
horgas férfi kapaszkodott fel a lépcsőn, és im-
bolyogva megállt a mikrofon előtt. Richárd.
Kopasz fejünk sörtéi még jobban az égnek
meredtek a rémülettől. Hát ő is a bűnbánók
közé állt!

Beszédét a Jehova tanúi tanításával kezdte.
Felsorolta azokat az éveket, amikor Krisztus
elmulasztotta a második eljövételét, és meg-
emléltette azt a közeli jövőt, amikor, a tanítás
szerint, bizonyosan el fog jönni az Úr, és ítélni
fog eleveneket és holtakat. A börtönigazgató
elmosolyodott. Richárd mintha erre a jelre várt
volna, azonnal lecsapott a parancsnokra:

– Na, na, igazgató úr, ne mosolyogjon, mert
ha nem tér meg, önre is ez a sors vár.

Néma csend lett, szuszogni is alig mertünk.
A tiszti stáb meg se rezzent. Richárd nem hagy-
ta abba:

– A Jehova tanúinak kegyetlen Istenük van,
de a názáreti Máriának a fia nem ilyen Istent
hirdetett. Ő kész megbocsátani ma is minden-
kinek, aki bűnbánatra jut Őelőtte. Mária, Jé-
zus anyja szegény proletár asszony volt, a ki-
zsákmányolás áldozata. Méltó lenne rá, hogy
május elsején magasra emeljék a képét, és
zengjék halhatatlan énekét: „Magasztalja én
lelkem az Urat...”

A hivatalosok körében ingerült mozgoló-
dás támadt. Richárdot a helyére küldték, és
kiszóltattak egy másik megtérőt, aki visszate-
relte az eltervezett mederbe a gondosan meg-
rendezett ünnepélyt.

1964-ben, függetlenül attól, hogy ki vállalta
a nyilvános megtérést és ki nem, kiengedték a
politikai foglyokat. A megtérők helyzete sok-
kal nehezebbé vált, mint azoké, akik nem já-
rultak a mikrofon elé. Bizony számon kérték
rajtuk, amit a börtönben aláírtak.

Utolsó kenet

Az egyik pap a börtönben besúgóvá lett. Ott érte utol a halál. Az volt az utolsó kívánsága, hogy annál a lelkésznél gyónhasson meg, és annak a kezéből vegye fel az utolsó kenetet, aki éppen árulásának lett az áldozata, és miatta került börtönbe.

Két út

Amikor Richárd 1964-ben kiszabadult, egy nyugati missziós szervezet hatalmas fejpénzért megvásárolta őt Bincivel és Mihály fiúkkal együtt. Hamar elhagyták az országot. Nem sok idő telt el, amikor egyik éjszaka külföldiek látogattak meg. Azt az üzenetet hozták, hogy összejött a pénz számunkra is, hogy nyitva áll előttünk a lehetőség, kivándorolhat az egész család a szabad világba. Nem sokáig töprengtünk az ajánlaton, nemet mondtunk Richárd küldönceinek.

– Ezen túl még inkább szeretünk benneteket – mondták a küldöncök, amikor hajnalban elbúcsúztak.

Amikor pedig Richárdnak is tudtára adták a döntést, ő ennyit mondott:

– De hiszen előre tudtam.

A hang és a szvetter

Richárddal 1990-ben ismét találkoztam. Már az első pillanatokban összevitatóztunk. Jelen volt az egyik fiam is, az ő elbeszélésében* adom elő a történeteket:

Történt, hogy a szent életű Ferenc és Richárd rabbi negyedszázadon át nem találkozhattak egymással a fogságban közösen eltöltött hét évet követően. Amikor ismét „egymás színélátása ajándékában részesültek”, ahogyan a rabbi szerette volt mondani, Ferenc úr a kertbe invitálta legkedvesebb barátját, és ott, a fügefafa alatti padon kínálta helytel. Akkor Richárd a közösen eltöltött idő felidézésébe fogott.

– Emlékszel, Ferenc, a nehéz tél évében feleséged, a hetet szülő, csomagot küldött neked, és a csomagban egy szvetter is volt. Te

* Lásd *Vigília* 1997/12.

csakhamar észrevetted, az asszony leleményesen két külön megkötött szvettert öltögetett eggyé, hogy melegebb legyen, vagy hogy, mert tudta kivel van dolga, könnyebben megoszthasd valakivel. Akkor te egy csontpenge segítségével gondosan szétválasztottad a kettőt, és az egyiket nekem adtad.

– Minden szavad igaz, rabbi – mondta Ferenc –, csak arról feledkeztél meg, hogy a csomagot a te feleséged küldte, a te feleséged kötötte a kettéosztható szvettert, mert jól ismerte természetedet, és miután a csontpengével rendre elvagdostad a szálakat, nekem adtad az egyiket, hogy átvészeljem a telet.

– Úgy van, barátom, valóban így történt, azt kivéve, hogy nem én adtam neked, hanem én kaptam tőled.

– Nem, nem, barátom, én kaptam, te adtad, hiszen emlékszel.

– Te adtad nekem, Ferenc, biztosan, annyi nyilvános helyen elmondtam már, sőt még írás is van róla, számtalanszor fölemlégettem könyveimben az esetet.

– Nekem te, Richárd, minden kétséget kizáróan, templomok szószékéről is elhangzott, nem is egyről, sőt gyermekeim is így tudják, kérdezd csak meg tőlük, nem fognak hazudni.

– Te adtad nekem, Ferenc – kötötte az ebet
a karóhoz Richárd.

– Nekem te, Richárd – erősködött Ferenc.

– Te nekem!

– Nekem te!

– Te!

– Te!

– Te!

– Te!

Függelék

AMÍG MEG NEM LÁTJUK A HAJNALT
Az utolsó találkozás

1998 elején amerikai előadói körútra hívtak. Meghívóim főként a keleti parthoz közel eső helyszínekre szervezték meg az előadásaimat. Számos egykori börtöntársam telepedett le ott véglegesen, így a programok mellett régi ismerőseimet is meglátogathattam. Ott-tartózkodásom legelején felvettem a telefont és felhívtam Richárdot. Előre tudtam a következményeket: Los Angeles ugyan nem volt a programban, Richárdék hívását mégsem utasíthattam vissza. Repülőjegyet küldtek, és az Atlanti óceán partjáról a Csendes óceánig repültem. Richárd akkor már a kilencvenedik évéhez közeledett, én betöltöttem a nyolcvanadikat. Egyikünk sem remélte, hogy a változások utáni romániai találkozásokat követően az Államokban is láthatjuk egymást.

A Wurmbrand család lakása Los Angeles egyik csendes negyedében van, egészen közel az óceánhoz. Az ország legmelegebb vidéke ez. Aki annyi évet töltött fűtetlen, vizes börtöncellákban, most Kalifornia állam trópusi vidékén lakik, ahol nincsen tél. Richárd akkor már hónapok óta ágyban feküdt, mesterségesen táplálták. Binci nem mondta meg neki előre, hogy érkezem, mert örömeiben egész éjjel nem tudott volna aludni.

Másnap a reggeli csendességünk alkalmával

a következőt olvastuk közösen a Zsoltárok könyvéből: „Dicsőítsétek velem együtt az Urat, és magasztaljuk együtt az ő szent nevét!” Ez az „együtt” most, annyi év után, ismét beteljesedett. Akkor is dicsérjük, ha már fel sem kelhetünk az ágyból, és a legegyszerűbb szükségleteinkben másokra vagyunk utalva.

Richárd elhárította azt, hogy a betegségével törődjünk. Név szerint végigkérdezte az egész családomat, történeteket kellett mondanom mindjükről. Mikor befejeztem, váratlanul megragadta a kezemet, és meg akarta csókolni.

Közös úrvacsorára is sor került. Előbb a Korinthusiakhoz írt első levélből olvastuk fel az úrvacsorai tanításról szóló szakaszt: „Mert ki-ki az ő saját vacsoráját veszi elő az evésnél; és némely éhezik, némely pedig dőzsöl. Hát nincsenek házaitek az evésre és ivásra? Avagy az Isten gyülekezetét vetitek-é meg, és azokat szégyenítitek-é meg, akiknek nincsen? Mit mondjak néktek? Dicsérjétek-é titeket ebben? Nem dicsérlek. Mert én az Úrtól vettem, amit néktek előtökbe is adtam: hogy az Úr Jézus azon az éjszakán, melyen elárultaték, vette a kenyeret, és hálákat adván, megtörte, és ezt mondta: Vegyétek, egyétek! Ez az én testem, mely tiérettetek megtöretik; ezt cselekedjétek az én emlékezetemre. Hasonlatosképpen a pohárt is vette...” Milyen óriási távolság választja el a „ki-ki vacsoráját” az úrvacsorától. A „ki-ki vacsorája” az, amikor csak magunk-

kal törődünk, magunkat lakatjuk jól. Az Úr vacsorája az, amikor nemcsak a kenyér, hanem mi magunk is megtöretünk, és részesülünk az alázat kegyelmében, s így magasztalhatjuk és ünnepelehetjük az Úr Jézus áldozatát.

Richárd és Binci elénekelték együtt az *Ó, Krisztusfő, te zúzott, te véres szenvedő* kezdetű korált a Máté passióból. A család legkedvesebb éneke ez. Az ének után Richárd elmondta, miért. Még fiatal korában, Bukarestben, csak úgy kíváncsiságból bement egy keresztény templomba. Ott hallotta először ezt az éneket. Megkérdezte egy ismeretlen férfitől: „Ki az a véres szenvedő, és miért szenved?” A férfi válasza könnyekre fakasztotta az ateista fiatalembert. Nem lett ugyan hívővé, de többé nem tudta elfeledni ezt az első találkozását a tövissel koszorúzott Megváltóval. Meghagyta ott, akkor nekünk is, hogy temetésén ezt az éneket énekeljük. Ez az első ének legyen az utolsó is.

Ezt követően felidéztem azt a börtönbeli szentestét, amikor Richárd elénekelté Mária énekét héber nyelven. Azoknak is meglágyult a szíve akkor, akik nem kedvelték, sőt gyűlölték őt. Richárd minden erejét összeszedte, és ismét elénekelté nekem Mária himnuszát: „Magasztalja az én lelkem az Urat!” Fogyo erőnk utolsó szikrájával, teljes szívünkéből kell magasztalnunk Őt.

A házat szinte szünet nélkül Isten beszéde és az imádság levegője töltötte be. Richárd ágya kö-

rül sokan összegyűltek. Otlétünk idején egy japán keresztény csoporttal is találkozhattam.

Még aznap este a Reménység Gyülekezetében előadást tartottam, fiatal szolgatársammal együtt, aki erre az útra elkísért. Ennek a gyülekezetnek voltak a tagjai Wurmbrandék is. Elmondtam, hogy egyetlen szó győzött meg arról, hogy Amerikába jöjjenek: az „együtt”. A Zsoltárok könyvéből való: „Magasztaljuk együtt az ő nevét!”

Testünk, sőt egész valónk törekeny cserépedény. Richárd ötéves korában nagyon beteg lett. Az orvos franciául azt mondta az anyjának: „Vidd haza a gyermeket, szeresd, mert rövidesen meghal.” A gyermek értett franciául. És elértem a kilencven évet – mondta Richárd. Egyszer egy ember drágagyöngyökre lelt, mesélte, díszes dobozt készítettett, művészi kivitelűt. Abban tartotta a gyöngyöket. Egy gazdag műgyűjtő megtudta, ki a gyöngyök gazdája. Felkereste, és nagy pénzen megvásárolta a dobozt. Nem a gyöngyöket, csak a dobozt. Vigyázzanak az igehirdetők, fejezte be a történetet, ha túl díszes dobozba, túlon túl ékes prédikációba helyezik el az isteni Igét – nem a drágagyöngyök fogják lekötöni az embereket, hanem a doboz. Arimathiai Józsefről mindössze pár sort olvashatunk a Szentírásban, de nem az köt le, hanem a Megváltó személye, akinek a teste számára a sírját adományozta. „Arany alma, ezüst tálon.” Ilyen a helyén mondott szó a Szentírás szerint.

Richárd nagy örömet szerzett nekem egy ott elhangzott vallomással:

– Sokan úgy gondolják, nagy ember vagyok, mert sokat szenvedtem és sok könyvet írtam. De nem igaz. Nem vagyok nagy ember. Nyomorult, szegény, kegyelemre szorult bűnös vagyok.

Az Úr hűséges szolgálói tudják, hogy csak orcájuk pirulása az övék. Így, koldusként halt meg Luther Márton, Keresztes Szent János is, semmit sem tudván arról, amit ők tettek Istenért, hanem csak arról, amit Isten tett óérettük. Ilyen az igazak halála.

Elbúcsúztunk egymástól. Áldásával indultunk tovább.

– Jó éjt, míg meg nem látjuk a hajnalt – mondtam neki.

Az őskeresztyének búcsúja ez a halálba indulótól.

KAJAFÁSTÓL PILÁTUSIG
Az 1958-as perek előzményei

A romániai bethánistáknak nevezett magyar reformátusok letartóztatásának hátterében megtalálhatók mind az egyházi, mind pedig az állami vonatkozások. Az egyháztörténeti megközelítéshez szükségesnek látszik a XX. század eleji református egyház spirituális állapotának a vizsgálata. A század elején a biblicitás tekintetében liberális-rationális, a dogmatikum tekintetében viszont vaskalapos, száraz hagyományokon tengődő, formalista egyházi élettel szemben az evangéliumi-hitvallási irányzat jelentkezik a *semper reformanda* igényével. Ez az evangéliumi indítású megújulási munka az egyház állandó, folyamatos, normális, és nem rendkívüli állapotának és rendjének ismerte fel az *in capite et membris* reformációt.

A lelki ébredés Dr. Szabó Aladár és Dr. Kecskeméthy István teológiai professzorok nevéhez fűződik. Ők alapítják meg az első CE-Bethánia Szövetséget, azzal a szándékkal, hogy befogadó otthona legyen az egyházban az evangélium hirdetésének, a közösségi- és szeretetszolgálat megélésének. A mustármagnyi munka a negyvenes évek folyamán szinte az egész egyházat átfogó fává terebélyesedett. Egyre többen ismerték föl mind egyéni, mind pedig közösségi életükben:

az evangéliumi keskeny út megtartó erejét egyházi és nemzeti létünkre nézve. Ez az egzisztenciális felismerés valóban történelminek bizonyult, hiszen a bolsevista, szovjet hatalom a második világháborúval már elérte Kelet-Közép-Európát, sőt a Nyugatot is veszélyeztette.

A szovjet diktatúra totális hatalma radikális ideológiai tisztogatásba kezdett a lerohant államokban. 1948-tól feloszlattatott minden egyesületi, szövetségi munkát, és csak a nyilvánosan ellenőrizhető kultikus egyházi élet iránt volt „nagyelkűen” türelmes.

Magyarországon az egyházat készületlenül érte a keleti veszedelem. Megriadt állapotában az új, ateista-marxista ideológiával párhuzamosan egyeztető műveletbe kezdett. Teológiailag is igazolni kívánta az osztálytalan társadalom felsőbbrendűségét, és a „szolgáló teológia és egyház” modelljét állította követendő példának. Sőt, kiváltságnak tekintette, ha az egyház történelmi szerepét nyilvánosan, teátrális bűnbánati szertartásokon megbélyegezhette, és könnyes szemmel tolhatta a hatalom szekerét. Az új, szovjet típusú államrendszer mindezt kegyesen megengedte neki. Az egyház vezetői nyilvánosan bocsánatot kértek a keletről jövő veszedelemmel kapcsolatos múltbeli kijelentéseikért. A lutheri látásnak egyik felét igyekeztek teljesíteni: „A keresztyén ember szabadsága abban áll, hogy mindenkinek szolgálja”, elfelejtkezvén a mondat második felé-

ről: „a keresztyén ember minden felett úr is, mert részesült Krisztusnak mindenüvé kiterjedő királyságában.” Így ferdült el a szolgaság szolgáltsággá, szervilizmussá. A Krisztus királyságából táplálkozó, az egyházi intézmény függetlenségét és a hívek, általánosabb értelemben pedig az egyén szabadsághoz való jogát kinyilatkoztató, az ellenállástól sem visszariadó prófétai magatartás szinte teljesen elsikkadt. Akik fel merték emelni szavukat, azok ellen hatalmi, adminisztratív eszközökkel léptek föl, előbb hatósági megrendelésre az egyház, majd az állam. Némelyek börtönbe, mások internáló táborokba kerültek, egyeseket kivégeztek. Voltak olyanok is, akik egyszerűen eltűntek, nyomuk veszett, sorsuk felől mindmáig nem tudunk semmit. (Papp Béla karcagi lelkipásztor esete ez; Gulyás Lajost az 1956-os forradalmi ténykedéséért kivégezték.)

Az egyház hangadó vezetői az 1956-os forradalmat nemcsak állam- vagy rendszer-, hanem Ige- és Szentlélek-ellenesnek bélyegezték. A forradalom leverése után még inkább felerősödött az egyház megújulását szorgalmazók elleni kampány. Az egyházi és állami sajtó, a média általában hangzatos címek alatt uszított a már feloszlattott, de szellemében mégis élő CE-Bethánia ellen. Az egyik esperes (Fekete Sándor) cikksorozatot közölt ilyen ítéletek bizonyítása végett: a Bethánia egyházellenes; a Bethánia államellenes; béke-, kultúra-, és népellenes, tagjai reakciósok,

a szocializmus szent ügyét eláruló ellenforradalmárok.

Ugyanez a megújulást ellenző hang uralkodott a romániai református egyházban is. A biblikusán és hitvallásunk szerint gondolkozók és élők sorsát a kisebbségi helyzet is súlyosbította. Kétszeresen is ellenségnek számítottak: mint hívő reformátusok, és mint kisebbségben élő nép lelkeszei. Kihallgatásaink során állandóan kibújt a „nacionalista” lóláb az egyébként internacionalista pártfunkcionáriusokból, még ha állambiztonsági egyenruhát hordtak is. Így kerülhetett a vádiratba az államfelforgató jelzők mellé a horthysta, irredenta minősítés is. A tökéletes vallásszabadságot biztosító állam népbírósága (persze katonai) nem hitbéli okokkal, hanem a már említettekkel indokolta a súlyos ítéleteket.

A romániai református egyházban Dr. Kecskeméthy István munkája folyamán az evangéliumi egyház-, nemzet-, kultúra-látás sok küzdelem között kezdte megérlelni gyümölcsét. A negyvenes évek közepétől egyre több lekipásztor is bekapcsolódik a megújító munkába. Kiváló teológusok, közülük némelyek, mint az avasúvárosi Szabó Sándor és a nagybányai, volt debreceni teológiai szenior, Gönczi Sándor, megújult élettel vallják az evangéliumnak a templom falait meghaladó, a társadalmat is hathatósan befolyásoló erejét. A kolozsvári teológiai professzorok között is vannak olyanok, akik rokonszenveznek az

ébredéssel. Ezek között különösen két nevet említünk: Dr. Nagy Géza és Dr. Horváth Jenő. Természetesen az államhatalom, amely egyre nyíltabban minden dicsőítést és magasztalást kizárólagosan a maga számára sajátított ki, nem nézhette jó szemmel azoknak a ténykedéseit, akik a kálvini látást vallották: „A világ *theatrum gloriae Dei*.” A letartóztatottak hangot adtak annak, hogy sem az egyháznak, sem a társadalomnak nem lehet olyan területe, amely kivonhatná magát Jézus szelíd uralkodása alól. Hamarosan meg is kapták érte méltó jutalmukat.

A növekvő fenyegetettség ellenére, az evangélium szerint gondolkodó lekipásztorok havonkénti igetanulmányozásra és imaközösségre jönnek össze. Az egész napos alkalmakon a Heidelbergi Kátét is tanulmányozzák, és az előre kijelölt kérdéseket egymásnak felmondják. Imáikban hordozzák az egyház, a nép és az állam Isten szerinti munkáját. A találkozó gyülekezeti evangélizációval érnek véget. Arday Aladár református püspök nem nézi ellenséges szemmel ezt a munkát, pártfogolja is a maga módján, de a megalkuvás nélküliséget, sőt szembenállást hirdető magatartás végső következményeit nem tudja vállalni, így sem papjait, sem egyszerű egyháztagjait nem tudja megvédeni az üldöztetésektől. Argay György evangélikus püspök is részt vesz az összejövetelek némelyikén, az ébredéssel rokonszenvező lekipásztorait az egyház él-

munkásainak tartja, az államhatalommal szemben védelmezi őket. Az összejöveleken részt vevő evangélikus lelkipásztorok letartóztatására nem is kerül sor. Ám az egyházi védelem nélküli reformátusokra más sors vár.

Az ötvenes évek elejétől a totalitarista államrendszer megszilárdítását célozták a lelkipásztoroknak szervezett, kötelező, átképező tanfolyamok is. Az ötvenes évek legelején a nagyvárad Püspökfürdőn felvonultatták a teológiai professzorokat, a békeharcos espereseket és más vezető személyiségeket. Az állam, az általa kiválasztott egyházi szónokok mellett elküldte a maga embereit is. Jelen volt a kultuszminiszter, a nemzetiségi miniszter-helyettes, képviselők, egyházügyi inspektorok, és, mondanom sem kell, a Securitate (a román titkosszolgálat) emberei. A három-négyszáz fős papi konferenciát igyekeztek meggyőzni a szocializmus felsőbbrendűségéről, a kollektivizált mezőgazdaság előnyeiről, és hát a kapitalisták által pénzelt, „bethánista” lelkipásztorok egyház- és államellenes, felforgató munkája veszedelméről. Ebbe a kampányba olyanok is belesodrótak, akikről nehéz volt feltelezni, hogy nem belső meggyőződésük ellenére beszélnek így.

A konferencián nyíltan hangoztatták a lelkesi közvélemény előkészítése céljából is: a megjavulni nem akaró, makacs lelkipásztorok letartóztatása a küszöbön van.

Nagy meglepetésünkre, 1952-ben mégsem a rebellis lelkipásztorokat tartóztatták le, hanem a politikai múltjuk szerint antikommunista, revizionista magatartásuk miatt számon tartott társainkat. Közülük olyanokat is elvittek, akiket az említett átképező tanfolyamon eszközül használtak fel a bethánistáknak nevezett papok ellen.

A magyarországi 56-os forradalom felgyorsította az eseményeket. A romániai államapparátus precedens-teremtőként fogta fel a budapesti, majd az egész Magyarországot átfogó megmozdulást, és nem alaptalanul. A mezőgazdaság szocializálása a vége felé tartott. A politikai ellenség szétzúzása szinte befejeződött. Vezetői nagy részét kiirtották, vagy mind börtönben voltak már. Hátra volt még az ideológiai ellenség megsemmisítése. Ebbe a kategóriába tartoztak a protestáns és neoproteštáns gyülekezetek aktív, függetlenségükre érzékeny belső szerveződései is. A beidézések és kihallgatások egész sora kezdődött el, mind egyházi, mind pedig állambiztonsági vonalon. Az egyház vezetősége állandó nyomásnak volt kitéve (esetenként nem is volt szükség túl nagy nyomásra), hogy név szerint is listára kerüljenek a megbízhatatlan lelkipásztorok. 1957 tavaszán a nagyvárad egyházkerület vezetősége még egyszer megbeszélésre hívta össze az állam és az egyház ellenségeinek tartott lelkipásztorokat. Ez a megbeszélés nyilvánvalóvá tette, hogy nincs út visszafelé. Az állam befolyása

ellen tiltakozó lelkipásztorok hivatkoztak a hatalom által is jóváhagyott státútmra, amely nemcsak megengedi, de egyenesen elkötelezi a lelkipásztorokat a családlátogatás végzésére, a bibliaórák, a vallásoktatás megtartására, a személyes lelkigondozás szükségességére. Az egyház vezetői viszont úgy vélekedtek, hogy ezen jogok és kötelességek önkéntes feladásával is támogatnunk kell mindenben a kommunizmust, különben a rendszer haragját vonjuk magunkra, és akkor nemcsak az állam által havonként adott fizetés-kiegészítés, a kongrua szűnne meg, hanem magának az egyháznak a léte is végveszélybe kerülne. Megismétlődött, mint a történelem folyamán oly gyakran, a kajafási figyelmeztetés: „Ha egyszerűen csak hagyjuk őt [Jézust], mindenki hisz majd benne, aztán jönnek a rómaiak, és elveszik tőlünk a helyet is, [templomot], a népet is.”

Azt is hangoztatták, hogy családunk és gyermekeink érdeke az, hogy ne kerüljünk börtönbe, sőt többet használhatunk az egyháznak, ha szabadon vagyunk, mintha zár alatt. Arday Aladár püspök mindenkit megölelt, és meghatottan vett búcsút tőlünk. Ez volt az utolsó találkozásunk. Ő többet tudhatott arról, hogy letartóztatásunk immáron napok-hetek kérdése csupán.

Az 1958-ban bekövetkezett letartóztatásom előtt alkalmam volt még egyszer beszélni Buthi Sándorral, a későbbi nagyváradai püspökkel, a

személyi ügyek irodájának vezetőjével, a káderfelelőssel. Később a protokoll osztály vezetőjévé szépült a nagyon rosszul, de legalább egyértelműbben hangzó „káderes” elnevezés. A püspöki hivatal folyosóján, abban a reményben, hogy ott nem helyeztek el lehallgató-készüléket, elismerte, akkora hatással volt rá utolsó beszélgetésünk, hogy azt érezte, akár meghalni is kész lenne Krisztus ügyéért. Kértem őt, ne féljen vállalni a velünk való közösséget, vegyen részt a közös szolgálatokban, mire így válaszolt: „Tudod, úgy érzem, most még nincs elég erőm erre az útra.” „Én sem vagyok hős – válaszoltam –, de minden napra meg fogjuk kapni a szükséges kegyelmet.”

ÉLETRAJZI JEGYZETEK

Richard Wurmbrand 1909. március 24-én született egy bukaresti zsidó család negyedik gyermeként. Nem sokkal utána a család Isztambulba költözik, mivel a fogorvos édesapát odaszólítja hivatása. Az 1919-es járvány során meghal az apa, ezért a család visszatér Romániába. Richard nagyon fiatalon beáll a kommunista mozgalomba – elhagyja családját, és a Szovjetunióba szökik, a Komintern ügynökiskolájába jár. Georgescu névre kiállított hamis iratokkal visszatér az országba, azzal a feladattal, hogy kommunista sejtiszervezetet alapítson Temesváron.

1936. október 26-án feleségül veszi Sabina Oster közigazdásznőt. Közben az általa létrehozott titkos kommunista szervezetet a Siguranța (a román titkosrendőrség II. világháború előtti neve) leleplezi, Georgescut (Wurmbrandot) letartóztatják, és három év börtönbüntetésre ítélik. 1938-ben súlyosan megbetegszik tbc-ben, ezért szabadon engedik.

Megismerkedik egy Wolkes nevű zsidó–keresztyén asztalossal, aki által keresztyén hitre tér. Lelkészi pályára lép, Bukarestben a Svenska Israels-missionen [Svéd Lutheránus Zsidómisszió] vezetője lesz. A náci kormány minden neoprotesztáns felekezetet betilt, és bár a lutheránusokat

békén hagyják, Wurmbrand evangélikus missziós gyülekezetét rossz szemmel nézik, mivel zsidókból áll. Ebben az időszakban három ízben tartóztatják le.

1945 és 1948 között a norvég zsidó-misszió lelkésze, gyülekezetének 1000 zsidóból keresztyénné lett tagja van. Missziót folytat a Romániában állomásozó orosz katonák felé is: egymillió példányban nyomtatattja ki számukra az evangéliumot. Ebben az időszakban Romániát képviselve tagja az Egyházak Világtanácsának.

1948-ban, röviddel a híres Petru Groza-féle kirakatgyűlés után letartóztatják, és 25 év börtönbüntetésre ítélik. Az akkor újonnan épült Calea Rahovei-i Központi Bizottság főépületének (ma valahol a Parlament Palotája környéki) börtönébe zárják. Három évig teljes izolációban, magánzárkában tartják, ezek a legnehezebb börtönévei.

1950-ben feleségét, Sabinát is letartóztatják, és kényszermunkára viszik a Duna-csatorna építéséhez. Amikor 1953-ban szabadon engedik, a titkosrendőrség azt a rémhírt terjeszti férjéről, hogy meghalt a börtönben. Ezzel akarják megállítani a tiltakozási hullámot, melyet Richard Wurmbrand letartóztatásának híre váltott ki Nyugaton.

1956-ban szabadul, Orsován lesz lelkész. A hatóság államellenes, felforgató tevékenység vádjával 1959-ben ismét letartóztatja, 25 év börtönbüntetésre ítélik. Másodszori fogsága 1964-ig tart.

Kiszabadulása után, 1965-ben a Norwegian

Mission to the Jews [Norvég Zsidómisszió] és a Hebrew Christian Alliance [Zsidó-keresztény Szövetség] 10.000 dollárt fizet érte, hogy feleségével és fiával, Mihai-jal Nyugatra távozhasson.

1966-ban, Philadelphiában részt vesz egy tüntetésen, melyet a kommunista Vietnam támogatására szerveznek. Sorban szólalnak fel a háború ellen protestáló amerikai politikusok. Wurmbrand erőszakkal a mikrofonhoz verekszi magát, arra hivatkozva, hogy ő „doktorált kommunizusból”, majd felemeli az ingét, és megmutatja a kommunista börtönökben szerzett sebeit. A rendőrség őrizetbe veszi, a továbbiakban pedig az Egyesült Államok Szenátusának egy különleges albizottsága foglalkozik az ügyével. Kérdéseket tesznek fel Wurmbrandnak a Vasfüggöny mögötti országok vallásszabadságával kapcsolatban. A kihallgatás jegyzőkönyve három éven át a Szenátus legnagyobb példányszámában eladott dokumentuma.

1967-ben, az Egyesült Államokban megalapítja a Mártírok hangja [The Voice of the Martyrs] nevű nemzetközi missziói szervezetet, amely a világ üldözött keresztényeit segíti, támogatja, valamint ápolja emlékét azoknak, akik meghaltak.

Richard Wurmbrand 2001. február 17-én hunyt el a kaliforniai Glendale-ben.

Visky Ferenc 1918. július 1-jén született Egriben (Szatmár megye). A középiskolát a szatmárnémeti Kölcsey Ferenc Gimnáziumban végezte el, 1936-ban. Ezt követően átszökik a határon legjobb barátjával, Gellért Sándor költővel, avval az elgondolással, hogy Debrecenben tanulhasson teológiát, a Tisza Kálmán Tudományegyetemen. Nagy hatással van rá Karácsony Sándor professzor, mind a társaslélektani alapokról kifejlesztett pedagógiája, mind pedig személyisége révén. Még egyetemistaként kapcsolatba kerül a Dr. Szabó Aladár irányítása alatt álló, CE-Bethánia Szövetség néven ismertté vált református egyházi ébredési mozgalommal. (Ennek a mozgalomnak az erdélyi előjárója Dr. Kecskeméthy István volt.) Az egyetem elvégzése után egy ideig Mátészalkán segédlelkész, Dr. Kincses Endre lelkész mellett. Az I. világháború végeztével házasságot köt a budapesti Sollich Júliával, majd úgy döntenek, hogy visszatérnek Erdélybe. 1944-ben átszökik a határt, és elkezdi szolgálatukat Egriben. 1958 májusában 18 társával együtt (főként lelkészek) letartóztatják, majd szeptember 6-án az ún. „bethánisták perében” 22 év kényszermunkára ítélik „a szocialista közrend elleni szervezkedés bűntettéért”. Feleségét és 7 gyermekét kitelepítik. 1964 augusztusában szabadul. Szabadulása után, kényszer-nyugdíjba helyezéséig református lelkészként szolgál.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

*** *Bilincseket és börtönt is. Dokumentumkötet* (a bethánista-perben elítéltek emlékezései). Kolozsvár, 1996, Koinónia.

Gellért Sándor: *Karácsony Sándor szekerében*. Vigánpetend, 1995, A Karácsony Sándor Művelődési Társaság és a Csökmei Kör megbízásából kiadja a Magtárstudió.

Szilágyi Sándor: *Boldog rabságom*. Kolozsvár, 1997, Koinónia.

Visky Ferenc: *Egyház és szenvedés*. Kolozsvár, 1999, Koinónia.

Visky Ferenc: *Eszter*. Kolozsvár, 1996, Koinónia.

Visky Ferenc: Fogolytársam, Richard Wurmbrand. *Kis Tükör*, IX. évf. (2001. május – 2002. január).

Visky Júlia: *Három kereszt*. Arad, 1993, Koinónia.

Visky Júlia: *Az Úr a szabadítás*. Budapest, Primo Kiadó.

Richard, Wurmbrand: *The Answer to the Atheist's Handbook*. Bartlesville, Okla., 1993, Living Sacrifice Book Co.

Richard, Wurmbrand: *Christ on the Jewish Road*. Bartlesville, Okla., 1993, Living Sacrifice Book Co.

Richard, Wurmbrand: *Marx and Satan*. Bartlesville, Okla., 1990, Living Sacrifice Book Co.

Richard, Wurmbrand: *Tortured for Christ*. Bartlesville, Okla., 1998, Living Sacrifice Book Co.

Richard, Wurmbrand: *The Wurmbrand Letters*. Pomona, Calif., 1967, Cross Publications.

Richard, Wurmbrand: *Cu Dumnezeu în subterană*. [In God's Underground.] București, 2001, Editura Stephanus.

Richard Wurmbrand: *Beszédek a magánzárkában*. [Sermons in Solitary Confinement.] Budapest–Kolozsvár, 1996, Harmat–Koinónia.

Elektronikus forrás:

Részletek az Egyesült Államok Szenátusának Richard Wurmbrand kihallgatását tartalmazó jegyzőkönyvéből: <http://home.pacbell.net/andrea/communist.html>

Film:

Ítélet. Portré Visky Ferencről. Rendező: Ferenczi Andrea (Fórum Film Alapítvány, 1999).

Anti. Portré Papp Antalról. Rendező: Ferenczi Andrea (Fórum Film Alapítvány, 1999).

Azok a finom szellemi dolgok. Portré Széplaki Kálmánról. Rendező: Zágoni Balázs (Fórum Film Alapítvány, 2002).

TARTALOM

Előszó / 5

Egybegyűjtött nép / 13
Két felirat / 15
A könyves ember / 17
A kapitalisták alkonya / 19
Mintha / 21
Belszár lakomája / 24
Gyertyák / 27
Legendák és mesék / 28
Követség láncok között / 30
Zsaluk / 31
A besúgó és a pap / 32
A császárnak, ami a császáré / 33
Bűnvallás és feloldozás / 35
Ismét / 38
Fogoly voltam, és meglátogattatok / 39
Fogd meg a fülem / 40
Házam népe / 42
Én, Ő és a Másik / 43
A vesztesek / 45
Dohány / 47
Ma, ha az ő szavát halljátok / 48
A püspök és a papja / 51
Senki / 52
A másik szék / 54
A szegény prédikátor és a gazdag posztógyáros története / 55

Angyalcsinálók / 57
Hol van Adrian? / 59
Átnevelés / 61
Nem a szegek / 62
    Jovin / 64
Báró „udvari apród” / 65
    Rugul Aprins / 67
    Utolsó kívánság / 68
A harmadik emelet / 70
    Menedék / 71
Homo absconditus / 73
    A bosszú / 75
Egy szabad püspök / 77
Liturgia és a szív belső töredelme / 79
    Példázat az Isten országáról / 80
    Egyetlen férfi / 82
    Binci / 83
    Engem fogad be / 85
Semmiképpen ki nem vetem / 86
    Lia / 89
    Bukarest és Budapest / 92
    Példázat a megbocsátásról / 94
    Afrodiziák és bróm / 95
    Szeretsz-é engem? / 96
Tanítás a szenvedésről / 98
    Ez az a nap / 100
    Lehet másként? / 104
Bolondság és bolondság / 106
    Szabadnak lenni / 107
    Isten a sötétben / 108

Ne nekünk / 109
    Rúben és Gád / 111
    Tanítás a misszióról / 112
A magasságban lakozó / 114
    Erdély / 115
    Szentelt víz / 117
    Mária éneke / 120
    Jeruzsálem kőfala / 123
    Az Eminescu-affér / 124
    Ki a legbölcsebb? / 127
    Zene, virágok / 129
    Utolsó kenet / 134
    Két út / 135
A hang és a szvetter / 136
    Függelék / 139
AMÍG MEG NEM LÁTJUK A HAJNALT / 140
    KAJAFÁSTÓL PILÁTUSIG / 145
    ÉLETRAJZI JEGYZETEK / 154
VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA / 158

Felelős kiadó a Koinónia igazgatója
Felelős szerkesztő Daray Erzsébet
Műszaki vezető Lőrincz Előd
Borítóterv Csiki Csaba, Szabó Péter

Kiadja: CE Koinónia Kiadó Kolozsvár
Levél- és rendelési cím:
RO-3400 Cluj OP. 5. CP. 705.
E-mail: koinonia@mail.dntcj.ro
www.koinonia.ro

ISBN 973 8022 50 9

Lucrarea executată
la Imprimeria „ARDEALUL” Cluj
B-dul 21 Decembrie nr. 146 Cluj-Napoca
Tel.: 413871; Fax: 413883
Comanda nr. 20074